

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30, p. 343-372

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12401>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Mesut ŞEN – Prof. Dr. Ceval KAYA –
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK – Yrd. Doç. Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ

This article was checked by iThenticate.

BÂBÜRLÜLER DÖNEMİ'NDE YAŞAMIŞ SÛFÎ BİR ŞAİR: BÎDİL VE ÖZBEK YAZAR FITRAT'IN BÎDİL [BÉDİL] BİYOGRAFİSİ

Şenol KORKMAZ*

ÖZET

Bâbürlüler İmparatorluğu 1526-1858 yılları arasında bugünkü Hindistan, Pakistan ve Afganistan çevresinde hüküm sürmüş önemli bir Türk devletidir. Bâbürlüler mimari, kültür, sanat, tarih, edebiyat vb. alanlarda yaşadığı döneme ve coğrafyaya damgasını vurmuş bir devlettir. Pek çok değerli âlim ve sanatçıların yetiştiği bu dönemde Farsça yazan şairlerin en büyüğü kuşkusuz Mîrzâ Abdülkâdir Bîdil'dir (1644?-1720). Oldukça sanatlı ve ağıdalı bir Farsça ile yazan Bîdil, aynı zamanda sebkihindi (Hint üslubu) tarzının da en önemli temsilcilerinden birisidir. Bîdil, Farsçadan başka Arapça, Bengalce, Urduca, Sanskritçe ve atalarının dili olan Çağatay Türkçesini de iyi derecede bilmektedir. Eserlerinde Hint felsefesi ve mitolojisini de iyi derecede bildiği anlaşılmaktadır. Bîdil, henüz hayatta iken Hindistan'da çok meşhur birisiydi. Günümüzde Hindistan'dan başka Pakistan, Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan'da çok sevilmektedir. Adını saydığımız bu ülkelerde Bîdil'in şiir ve nesir üslubunu taklit etmek son derece sıradan bir iş hâline gelmiştir. Eserleri ilkokullardaki basit ders kitaplarına bile dahil edilmiş, şiirleri halk şiirinde yer bulmuş ve hafızlar tarafından söylenmiştir. Bîdil'in şiir ve nesir üslubu yüzyıllarca takip edilmiştir. Bîdil üzerine yaptığımız bu çalışmada sırasıyla Bâbürlüler İmparatorluğu, Bîdil'in hayatı, sanatı, fikirleri ve eserleri üzerinde bilgi verilmiş, daha sonra da ünlü Özbek yazar Fıtrat'ın (1886-1938) *Bédil (Bir Meclisde, Maskva 1923)* adlı eserindeki dört sayfalık Bédil biyografisinin transkripsiyonlu metni ve Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır. Bîdil üzerine yaptığımız bu çalışma ile Türkiye'de pek tanınmayan Bîdil'i tanıtmak ve Bîdil üzerine yapılacak çalışmalara bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bîdil, Bâbürlüler İmparatorluğu, Bâbürlüler Şah, Fıtrat, Biyografi, Fars Edebiyatı, Tasavvuf, sebkihindi (Hint stili).

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, El-mek: senolkorkmaz78@gmail.com

**A SUFI POET WHO LIVED DURING THE ERA OF BABUR:
BIDEL AND BIDEL'S BIOGRAPHY BY OZBEK WRITER FITRAT**

ABSTRACT

Babur Empire is an important Turkish State which had reigned around today's India, Pakistan and Afganistan between 1526-1858. Babur is a state that left its mark on the time and the geography they had existed on the fields of architecture, culture, art, history, literature etc. During this period when a lot of important scholars and artists lived, without doubt the greatest of the poets who wrote in Persian was Mirza Abdulkadir Bidel (1644?-1720). Writing with rich elaborated and ingenious Persian style, Bidel is one of the most important representatives of Indian Style (sebkihindi) as well. In addition to Persian, Bidel knew Arabic, Bengali, Urdu, Sanskrit and Chagatay Turkic language, which is the language of his ancestors. His works also indicate that he had a great deal of knowledge about Indian philosophy and mythology. Bidel was a very famous person in India when he was alive. Today, he is still beloved personality in India, Pakistan, Afghanistan, Tajikistan, and Uzbekistan. Imitating Bidel's poetry and prose style became very common in these countries. His works were even included in simple textbooks in primary schools, his poetry took place in folk poetry and recited by hafizes. Bidel's poetry and prose style have been followed for centuries. In our study on Bidel, Babur Empire, Bidel's life, art, ideas and works were respectively explained and then from the book of the famous Ozbek writer Fitrat's (1886-1938) Bédil (Bir Meclisde, Maskva 1923), four pages of Bidel's biography transcription and the Turkish translation were presented. With this study on Bidel we want to introduce Bidel as he is not known much in Turkey and we would like to contribute to the future studies about Bidel.

STRUCTURED ABSTRACT

The Babur Empire was a Turkish state that ruled and influenced India and regions around it, from 1526 to 1858. The Empire was at the height of its power at the end of the 17th and the beginning of the 18th century. In the period when the Babur Empire had the largest area of domination included today's India, Pakistan, Bangladesh, and Afghanistan. In the 332-year-old historic course, the Baburs have left their marks in the region and the era they lived in by their architecture, culture, art, history, and literature. Babur Shah (1526-1530), the founder of the Babur Empire, is a famous statesman who has a Dîvân, a memoir called Bâburnâme written in Chagatai Turkish and a writing system called Hatt-ı Bâburî along with many other works. After the reign of the Babur Shah, the Turkish language gradually began to lose its influence in the Babur Empire. Persian became both official and literary language. In the following period, Turkish used only in the palace and in the army as an aristocratic language.

A great number of scholars and artists who wrote literature in the Persian language grew up during the Baburs period. Numerous works

Turkish Studies

have been given in fields such as history, religion, literature, and art. In the field of literature, very important works have been created. In this period, the historical sources agree that Mirzâ Abdulkâdir Bidil was the most famous and most important of the Persian literary writer. Bidel (1644-1720) was the most important of the Persian-speaking poets who originally belonged to the clan of the Arlas (Barlas) of Chagatai Turks and who grew up in India.

In addition to Persian, Bidel knew Arabic, Bengali, Urdu, Sanskrit and Chagatay Turkic language, which is the language of his ancestors. His works also indicate that he had a great deal of knowledge about Indian philosophy and mythology. Bidel was a very famous person in India when he was alive. Today, he is still beloved personality in India, Pakistan, Afghanistan, Tajikistan, and Uzbekistan. Imitating Bidel's poetry and prose style became very common in these countries. His works were even included in simple textbooks in primary schools, his poetry took place in folk poetry and recited by hafizes. Constant assemblies were established in the name of Bidel, and his poems were recited and discussed. Bidel's poetry and prose style have been followed for centuries. Bidel's books have been published in Iran, but his fame has not spread outside the countries we mentioned before. Bidel is almost unknown in Turkey.

Alongside being the most important poet raised in the Babur period, Bidel was one of the leading representatives of the Sebk-i Hindi current. With this aspect, he had an impact on Ottoman poets under the influence of the Indian style (sebkihindi) current. As a result of this impact, Turkish libraries possess a considerable amount of Bidel's manuscripts. In the more recent period, Bidel was influential on the literary personality of the Tanzimat poet Abdülhak Hâmid Tarhan and his poem named Makber.

Bidel is quite different from the earlier Sufis regarding his expression of ideas in his poems. Instead of using feelings and excitement as old Sufis, Bidel took ordinary life situations and presented them as embellished ideas to express the adventure of reaching the true spirit what the heart longed for.

In Bidel's poems, there is no trace of the sorrows of the true love that is rising on the metaphorical love seen in Feridüddin Attar and Mevlana. One might think that while they are struggling to attain the meaning, Bidel already have reached the meaning and contemplated the creation. Because of this, Bidel, even in his odes that most expected to be lyrical, preaches his opinion with a verse first and reinforces it with his second example. He reveals all his strength in expressions of ideas and vitality of examples which he presents. That is the reason why, unlike Mevlana, he has become more successful in his odes which is more suitable for wide dreams and composition than masnavis.

Bidel's style reflects his complex and multi-faceted personality. His first poems are devoid of formal elements that will influence his next poems. Nevertheless, the choice of hidden meanings and manners in his poems made him a great Sufi as well as a great poet. Despite the obliqueness of his style, there is a balance we can call the spirit of the folk. These reflected the daily speech-language, Hindi words, and expressions. This is a widespread trend towards the end of the 17th

Turkish Studies

century, but Bidel used his Urdu knowledge by transferring exotic word games and unusual literary instruments to his verses. To come through mystical and moral conclusions at the same time, he defined natural phenomena, plants, and animals in a detailed and compelling way. However, these topics are rarely mentioned in classical and Indo-Iranian poetry.

It is seen that an effort is made to solve the secret of existence in Bidel's poetry, influenced by Sufism and Indian philosophy. This effort has brought him a dynamism and universality.

Bidel began to recite poetry at the age of 8-10. Despite the factitiousness of his works, his poetic works are thought to be close to 147,000 verses, which reveals how powerful his inspiration and how advanced his poetry is. In the introductions of a few of his works, the poet says that he wrote his works, which purported demanding, with great ease. Due to this ability, Bidel was able to leave a fairly large collection.

The first part of this work, which we have written on Bidel and named as "A Sufi Poet who lived in the Babur Period: Bidel and Uzbek Author Fitrat's Bidel [Bédil] Biography", gives information about the Babur Empire and presents Bidel's literary personality, ideas and works were put forward by utilizing local and foreign sources. The second part contains the transcriptional text of a biography of Bédil (Maskva in an Assembly 1923) written by the famous Uzbek writer Fitrat's and its translations into Turkish. This study aims to introduce Bidel in Turkey and to make a contribution to previous studies on Bidel.

Keywords: Bidel, Babur Empire, Babur Shah, Fitrat, Biography, Persian Literature, Islamic Mysticism, Indian style.

1. GİRİŞ

Mîrzâ Abdulkâdir Bîdil (1644?-1720), Bâbürlüler Dönemi'nde yetişen şairlerin en önemlisidir. Eserlerini devrin resmî ve edebî dili olan Farsça ile yazmıştır. Ataları, Barlas boyuna mensuptur ve Türkistan'dan Hindistan'ın Azîmâbâd (Patna) şehrine gelip yerleşmişlerdir. Bîdil, atalarının dili olan Çağatay Türkçesi ile 67 beyitlik bir kaside de yazmıştır. Bîdil, küçük yaşlarında şiir yazmaya başlamıştır. İlk şiirlerinde "Remzî" mahlasını kullanan Bîdil, daha sonra şeyhi Mevlânâ Kamâl'ın isteği üzerine "Bîdil" mahlasını kullanmaya başlamıştır. Bîdil, tasavvufî çizgide ve sebkîhîndî tarzında eserler vermiştir. Şiirlerinde son derece sanatlı ve ağıdalı bir Farsça kullanmıştır. Bu durum, onun şiirlerinin anlaşılmasını güçleştirmiştir. Şiirlerinde anlam kapalılığı ve gizli manaları tercih etmiştir. Bîdil, eserlerini Farsça yazmakla birlikte Arapça, Urduca, Bengalce, Sanskritçe ve atalarının dili olan Çağatay Türkçesini de bilmektedir. Bîdil'in eserlerinde Hint felsefesi ve mitolojisini de bildiği görülmektedir. Tasavvufun ve Hint felsefesinin etkisinde kalan Bîdil'in şiirlerinde, varlığın sırrını çözmeye yönelik bitmek bilmeyen bir çaba görülmektedir. Bîdil'in etkisi ve ünü, öldükten sonra da yüzyıllar boyunca sürmüştür. Bugün Hindistan, Pakistan, Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkelerde Bîdil, çok büyük bir mutasavvıf ve şair olarak görülmektedir. Adına meclisler kurulup şiirleri okunmaktadır. Hatta, Bîdil'in şiirleri ilkokuldaki basit ders kitaplarına dahi girmiştir.

Bîdil üzerine yaptığımız bu çalışmada, sırasıyla Bâbü İmparatorluğu, bu dönemdeki kültür ve sanat faaliyetleri; Bîdil'in hayatı, sanatı, etkileri, eserleri ve meşhur Özbek yazar Fitrat'ın Bîdil [Bédil] biyografisi üzerinde durulmuş, elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

Turkish Studies

2. ANA HATLARIYLA BÂBÜR İMPARATORLUĞUNUN SİYASİ TARİHİNE BİR BAKIŞ

Zahirüddin Muhammed Bâbür, babası Fergana hükümdarı Ömer Şeyh Mirza'nın ölümünden sonra amcası ile yaptığı taht mücadelesini kaybetmiş, daha sonra emri altındaki beylerle birlikte 1504'te Kâbil'e gitmiştir. Devletin başkentini de burası yapmıştır. 1519 yılında Pencap bölgesini ele geçirmiş, 1524 yılında Delhi sultanını yenilgiye uğratarak Lahor'a girmiştir. Delhi'den sonra Agra'yı alan Bâbür Şah burayı başkent yapmış ve 1526 yılında Bâbür İmparatorluğunu kurmuştur.

1530 yılında ölen Bâbür Şah'dan sonra devletin başına oğlu Hümayun (1530-1556) geçmiştir. Tahtının ilk yıllarında kardeşleri ve akrabaları ile mücadele eden Hümayun, bir yandan da Lûdî hükümdarı ile mücadelede bulunmuş ve bu mücadelelerden galibiyetle ayrılmıştır. Yetenekli bir hükümdar olmayan Hümayun Şah 1566 yılında ölmüş, yerine Ekber Şah (1556-1605) geçmiştir. 5 Kasım 1556'da Bâbür İmparatorluğu, II. Panipat Zaferi'ni kazanarak eski gücüne kavuştu. Tahtta hak iddia eden Afganlı Hemu, 1556 yılında Ekber Şah'ın veziri Bayram Han tarafından yenildi ve Bâbür hanedanının fetret devri sona erdi. Ekber Şah Dönemi'nde sarayda Hint etkisinin arttığı görülmüştür. Bu dönemde Hintliler de devlet ve askerlik işlerinde görev almaya başlamışlardır.

1605'de ölümünden sonra yerine Cihangir (1605-1627) geçmiştir. Bu dönemde önemli başarılar görülmemiş ve Kandahar şehrini İran ele geçirmiştir. Yapılan en önemli iş olarak Lahor ile Agra arasında yapılan yoldur. İngilizler bu dönemde Hindistan ticaretine el atmış ve Surat Limanı'nda yer açarak zamanla buradan Hindistan'ı ele geçirecek gelişmeyi sağlamışlardır. Cihangir'in ölümü üzerine yerine oğlu Şah Cihan (1628-1658) geçmiştir. Şah Cihan Dönemi'nde Avrupalılar ile ilişkilerin daha da arttığı görülmektedir.

1658 yılında hastalanan Şah Cihan'ın yerine oğlu Evrengzip (1658-1707) tahta çıkmıştır. Onun zamanında Hindistan ticaretinde Hollandalılar da rol almaya başlamışlardır. Evrengzip, Bâbür İmparatorluğunun altı büyük hükümdarının sonuncusudur ve devlet yönetimi konusunda 12 maddelik bir vasiyetname bırakmıştır. 1707 yılında Ahmednagar'da ölümü ile yine taht kavgaları başlamış ve ülke 1723'te Delhi ve Haydarabad şahlıkları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İran Hükümdarı Nadir Şah, 1738'de Kâbil'i 1739'da Delhi'yi zapt etmiş ve imparatorluk hazinesinin büyük bölümüne el koymuştur. 1748 yılında Afgan hükümdarı Hindistan'a girmiş ve birçok eyaleti ele geçirmiştir. 1760'ta II. Alemgîr Şah'ın yerine II. Şah Âlem geçmiş bu dönemde İngilizlerle 1764 Baksar Savaşı yapılmış ancak yenilgiye uğranınca İngilizler Hindistan'da hüküm sürmeye başlamışlardır. 1766 Allahabad Antlaşması ile İngiliz hâkimiyeti daha da artmıştır. 1857 yılında Delhi'de çıkan Sipahi İsyanı'nı da bastıran İngilizler 1858'de son Babür İmparatoru II. Bahadır Şah'ı tahttan indirip çocuklarını da öldürmüş ve Hindistan'daki Bâbürlü hanedanına son vererek Hindistan'ı İngiliz İmparatorluğu'na katmışlardır. II. Bahadır Şah, sürgün edildiği Birmanya Rangun'da 6 Kasım 1862 yılında vefat etmiştir. Silik bir şahsiyeti olmasına rağmen şairliği, musiki bilgisi ve hattatlığı ile Bâbür İmparatorluğunun son temsilcisi olmuştur.¹

3. BÂBÜRLÜLER DEVRİNDE KÜLTÜR VE SANAT

Bâbürlü hanedanının başında bulunan hükümdara “padişah” denilirdi. Bâbür, Kâbil'de iken bu unvanı benimsemiş ve kullanmıştı. Ayrıca “şehinşah, hâkan, şah” gibi unvanlar da zaman zaman hükümdar isimlerinin sonuna ekleniyordu. Padişah “devlethâne” denilen sarayda otururdu. Padişah eşleri “Nur Mahal, Nur Cihan, Begüm Sâhib, Cihanârâ, Mümtaz Mahal” gibi unvanlarla anılırlar ve gerçek isimleri söylenmezdi.

¹ Bâbür İmparatorluğu: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Bab%C3%BCr_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu).

Bâbürlüler, Hindistan'da kültür ve medeniyetin gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Bâbü İmparatorluğunun Hindistan'a en büyük katkısı eşsiz mimarisi olmuştur. Hindistan'daki birçok anıt Bâbü mimarisinin ince örneklerini temsil etmektedir. Kendilerine has bir mimari tarzı geliştirdikleri gibi ülkenin her tarafını önemli eserlerle süslemişlerdir. Bâbürlü başşehirleri Kâbil, Lahor, Delhi, Agra ve Fetihpûr Sikri'de cami, türbe, bahçe, köprü, su arkları, köşkler meydana getirmişlerdir. Agra'daki Şah Cihan'ın eşi Ercümend Bânû Mümtaz Mahal için inşa ettirdiği muhteşem Tac Mahal, Bâbürlülerin ulaştığı medeniyetin en mükemmel örneğidir. Bunun dışında Hümâyün Türbesi, Agra Kalesi ve Lahor Kalesi de Unesco Dünya Mirasları listesinde.

Bir süre, Safevî sarayında sürgün hayatı yaşayan Hümâyün ülkesine dönerken yanında Tebrizli sanatçıları da getirmesinden dolayı Hindistan sanat çevrelerinde minyatüre karşı duyulan ilgi artmıştır. İlk başta, Tebrizli ustaların kendi tarzlarını aktardıkları minyatürlerde zamanla yerel ustaların da katılımıyla kendine özgü bir üslup gelişmiştir. Çeşitli yazmaların yanı sıra Bâbü hükümdarları için kaleme alınan şehname tarzındaki Bâbüname, Ekbername adlı eserler resimlendirilmiş; hükümdarların savaşları, avlanmaları, tören ve eğlenceleri gerçekçi bir yaklaşımla tasvir edilmiştir. Minyatür sanatının, Bâbürlüler Dönemi'nde en verimli yılları Ekber Şah zamanında olmuştur.

Bâbürlü astronomlar yaptıkları çalışmalar ile gözlemsel astronominin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Hümâyün, Delhi yakınlarında kişisel bir gözlem evi inşa ettirmiştir. Bâbürlü gözlem evleri, kullanılan alet ve gözlem teknikleri yönünden İslâmî geleneğe dayanmaktaydı.

Bâbürlüler Dönemi'nde, "Tarih" ilmine de çok büyük önem verilmiştir. Bâbürlüler, Türk-İslâm tarihçiliğinin gelişmesine büyük hizmet etmişlerdir. Bâbürlü hükümdarların saraylarında görevlendirdiği âlimler, diğer ilimler yanında tarihçiliğe de altın devrini yaşatmışlardır. Tarihçilikte özellikle Herat mektebi ve Hint-İran geleneği tesiri vardı. M. Eliot ve J. Dowson, Bâbürlü devri tarihçilerinin eserlerini külliyat hâlinde İngilizceye çevirerek yayımlamışlardır. Bâbü'ün yazmış olduğu *Bâbüname*, kızı Gülbeden Begüm'ün kaleme aldığı *Hümâyünname*, Ebu'l-Fazl el-Allâmî'nin yazdığı *Ekbername* yazılan önemli eserlerdendir. Bunlardan başka, Nizâmeddin Ahmed el-Herevî'nin genel Hint tarihine dair *Tabakât-ı Ekberî*'si ile Firişte'nin *Gülşen-i İbrâhîmî* adlı eserleri meşhur eserlerdir.²

4. BÂBÜRLÜLER DÖNEMİNDE YAŞAMIŞ SÛFÎ BİR ŞAİR: BÎDİL (1644?-1720)

4.1. BÎDİL'İN HAYATI

Bîdil (Mîrzâ Abdülkâdir b. Abdülhâlik Arlâs), aslen Türk olup Hindistan'da yetişmiş Farsça yazan şairlerin en büyüğüdür. Ayrıca, İran şiirinde sebkihindi üslubunun önde gelen temsilcilerindendir.

Bîdil, Bâbü Şah (1526-1530) zamanında Buhara'dan hicret ederek, Bengâle tarafına gelen Çağatayların Arlâs (Barlas) boyuna mensup olan ve Azîmâbâd'da (Patna) yerleşen Mîrzâ Abdülhalik Arlâs'ın oğludur (Ateş 1979: 600). Ataları Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu ordusunda görevlendirilmişlerdi. Bir süre sonra ordudaki görevini bırakıp Kâdiriyye tarikatına intisap eden babası, mürşidi Mevlânâ Kamâl'ın tavsiyesiyle oğluna bu tarikatın kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî'nin adını verdi. Bîdil, H 1054 (M 1644) tarihinde Azîmâbâd'da (Patna) doğmuştur. Şiir yazmaya başladığı dönemde Remzî mahlasını kullanan Abdülkâdir yine şeyhi Mevlânâ Kamâl'ın isteği üzerine "Bîdil" mahlasını almıştır.

² Konukçu 1991: 403-404 // Bâbü İmparatorluğu - Mimari, Sanat ve Bilim: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Bab%C3%BCr_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu).

Beş yaşında iken babasını kaybeden Bîdil'in eğitimi ile annesi ve amcası Mîrzâ Kalender ilgilenmişlerdir. Bundan başka tüccar ve büyük bir fakih olan dayısı Mîrzâ Zarîf'in himayesinde yetişmiştir. Bîdil, on yaşında iken ilk şiiri "Çahar Unsur"u yazmıştır. Sonrasında klâsik İran şairlerinin eserlerini okurken aynı zamanda sûfizm zengin mirasını özümsemeye devam etmiştir ve donanımlı bir şair olmuştur. İlk şiirleri İranlı hocalarının etkisindedir. 1644'te Delhi'ye gittikten sonra ise gittikçe daha fazla Hint stilinde (sebkihindi) yazmaya başlamıştır.

İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Bîdil, H 1070'te (1659-1660) Bengal'deki birçok büyük şehri gezdi ve Orissa'ya (Cuttack) gidip üç yıl kaldı. Burada dayısı Mîrzâ Zarîf vasıtasıyla döneminin kutbu sayılan Şah Kâsım Hüvellâhî'ye intisap etti. Dayısının ölümü üzerine Orissa'dan o zamanlar Şahcihânâbâd adı verilen Delhi'ye geldi (1664). Üzerinde büyük bir manevi etki bırakan Şâh-ı Kâbulî ile burada tanıştı. Yirmi yıl boyunca Delhi, Agra, Mathûrâ, Lahor ve Attok arasında çeşitli seyahatler yaptı (Ferhâdî 1992: 134).

Bîdil, tahsil senelerinden sonra öncelikle Şah Cihân'ın ikinci oğlu Şucâ'nın hizmetine girdi. 25 yaşında iken evlendi. Daha sonra Evrengzib'in oğlu A'zam Şah'ın ordusunda görev aldı. Bu şehzâde onun yalnız memleketinin değil, bütün Hindistan'ın en yüksek şairi olduğunu anlayınca, kendisi için bir kaside söylemesini istedi. Bîdil bunu redderek, dostlarının nasihatlerine rağmen çekilip Delhi'ye gitti. Bir rivayete göre Bîdil şehzâdenin hizmetinde 20 yıl kalmıştır, ancak bu diğer yazarlar tarafından doğrulanmaz. Bîdil bundan sonra şair Nevvâb Şükrullâh Han, oğulları Lutfullâh, İnâyetullâh ve diğerleri gibi bazı küçük prenslerin hizmetinde bulunmuştur. Bîdil bazen onlarla ve bazen yalnız Bengâle, Orissa, Birat, Lahor, Hasan Abdal ve Pencap'ta birçok yeri ziyaret etmiştir. Gezileri 1685'te Delhi'ye yerleşmesiyle son bulmuştur (Ansari 1960: 1201). Bîdil, Delhi'de bundan sonra münzevi bir hayat sürmüştür. Fakat, yine sohbetlerine hükümdar ve büyük amirler rağbet etmekteydiler. Bîdil'in temas ettiği kişiler arasında en sıkı dostu olan kişi Nevvâb Şükrullâh Han'dır. Bîdil, yirmi altı yaşında iken yazdığı *Tılsım-ı Hayret* mesnevisini ona göndermiş, hükümdar da mesneviye başlıklar yazmıştı. Bîdil, Nevvâb Şükrullâh Han ve daha sonra oğlu Delhi valisi olan oğlu Şâkir Han sayesinde malî yönden sıkıntı çekmeden yaşadı. Şâkir Han, 1698 yılında Dekken'i zapt edince Bîdil'e mülk ve iktâ olarak arazi vermek istemişti. Şair, Ruka'ât'ında bulunan bir mektup ile buna teşekkür etmiş, fakat araziyi kabul etmemiştir (Ateş 1979: 600).

Bîdil, altmış yedi yaşında iken oğlu Abdülhâlik'in ölümü (1711) onu derinden sarsmış ve üzüntüsünü, ünlü Türk şairi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın *Makber*'i üzerinde de tesirleri görülen mersiyesiyle dile getirmiştir. I. Bahadır Şah'ın (1707-1712) ölümü üzerine baş gösteren siyasi istikrarsızlıklar onu da etkiledi ve idare mevkiinde olan bazı arkadaşlarının bir saray darbesiyle yönetimden uzaklaştırılmaları üzerine o da Delhi'den kaçarak Lahor'a gitti. Durum düzeline bir buçuk yıl sonra tekrar Delhi'ye döndü.

Bîdil, Hindistan'ın neredeyse tamamını dolaşmıştır. Farklı, dinî etkilerin altında bulunan okumuş insanlarla iletişimde olmuştur. Öğrencilerinin arasında birçok Hindu vardır ve diğer inançlara karşı çok toleranslıdır. Hint destanı *Mahabarata*'yı ezbere bildiği bilgisi temelsiz olsa da Hint felsefesini çok iyi bilmektedir (Sıddîki 1990: 244-245).

Bîdil, Delhi'de oldukça devam eden uzun ve münzevi hayatından sonra 4 Safer 1133'te (M 5 Aralık 1720) tifodan öldü ve evinin bahçesine gömüldü. Nadir Şah, Marathanlar ve Afgan istilaları ile defalarca yıkılıp zarar gören, yağmalanan mezarı uzun süre hayranlarının bir nevi hac yeri olmuştur. Mezarının yeri zamanla kaybolmuş, günümüzde mezarından hiçbir iz kalmamıştır. Hindistan'da bulunan şimdiki mezarı ise bir mezar taşının bulunduğu temsili bir yerdir.

Turkish Studies

4.2 BİDİL'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ, FİKİRLERİ VE ETKİSİ

Bîdil, şiirde tasavvufî fikirlerin ifadesinde daha önceki mutasavvıflardan hayli ayrılmaktadır. Bîdil; gönlün özlem duyduğu gerçek varlığa erişmek macerasını, eski sûfilerde olduğu gibi his ve heyecanla değil, genellikle olağan hayattan alınmış örnekler ile süslü fikirler hâlinde ifade etmiştir. Bîdil'de Feridüddin Attâr ve Mevlânâ'da görülen mecazî aşka dayanarak yükselen gerçek aşkın ıstıraplarından eser yoktur. İnsan zanneder ki onlar henüz gayeye varmak için çırpınırken Bîdil gayeye varmış ve oradan soğukkanlılıkla bu âleme bakmaktadır. Bundan dolayıdır ki Bîdil, en çok lirik olması gereken gazellerinde bile, önce bir mısra ile fikrini söyler, ikinci mısradaki getirdiği örnek ile de onu takviye eder. Bütün kuvvetini de fikrini ifadede ve getirdiği örneğin canlılığında gösterir. İşte bundan dolayıdır ki geniş hayallere ve terkiplere daha uygun olan mesnevilerinde, yine Mevlânâ'nın aksine olarak, gazellerinden daha çok başarılı olmuştur.

Bîdil'in şiirlerinin diğer bir özelliği de fikirlerini iyice ifade edebilmek için yeni yeni terkipler icat etmesidir. Öyle ki, bu nedenle Bîdil'in şiirleri her aydın tarafından anlaşılmamış ve Türkistan'da "Bîdilci", Afganistan'da ise "Bîdilhân" denen ve Bîdil'i anlamakla ün salmış bazı kimseler ortaya çıkmıştır (Ateş 1979: 601-602).

Bîdil, klâsik İnan ve Hint-İnan şiirini yaşadığı bölgenin şartlarına göre inceltip saflaştırdığı için önemlidir, bu nedenle Hint-İnan şiirinde çeşitli eğilimlerin zirvesinde kabul edilir. Onun şiiri, varlığın gizemini anlamak için huzursuz ve dur durak bilmeyen bir çabadır. Bu gayret sadece insan için değil, diğer varlık şekilleri için de kendi dinamiğini ve evrenselliğini oluşturur. Sürekli devinimde olmak sadece kat edilen yol için değil, duraklanan istasyonlar için de önemlidir. Şiirinde şüphesiz bir ilk varoluşçu unsur vardır ki, bu da bazı eleştirmenlerin onu Fransız varoluşçuluğun öncüsü olarak saymalarına neden olmuştur. Bîdil, dikkatini insan varlığının temel problemlerine doğrultmuş ve şiirsel dehasını, içsel düşünce (tefekür) yoluyla gerçeği keşfetmeye kanalize etmiştir.

Bîdil'in mistisizminin tipik özelliği hayata karşı sürekli gelişen bir tavrı olmasıdır. İnsanın kökeni, dünyanın yaratılması, Tanrı, evren ve insan arasındaki ilişki gibi geleneksel sûfî konularını yeni bir dinçlik ve tazeliikle tartışan yoğun felsefî bir şüpheciliği vardır. İbnü'l-Arabî'nin varsayımlarını kabullenerek, havayı dünyanın ve ruhun temeli olarak düşünmüştür. Nefes-i Rahmanî, yani yaratıcının nefesi ve bu nefesin artikülasyonu (boğumlanması) ile oluşan mineraller, bitkiler, hayvanlar gibi geriye kalan her şeyi doğanın ürünleri olarak ele alır.

Bîdil'in üslubu kendi karmaşık ve çok yönlü kişiliğini yansıtır. İlk şiirleri sonraki şiirlerinde hâkim olacak biçimsel unsurlardan yoksundur. Yine de anlam kapalılığı ve gizli manaları tercih etmesi onu büyük bir şair olduğu kadar, büyük bir de sûfî yapmıştır. Üslubunun matlılığına rağmen mısralarının halk ruhu olarak adlandırabileceğimiz bir dengesi vardır. Bunlar da günlük konuşma dili, Hintçe kelimeler ve ifadelerle yansımıştır. Bu, 17. yüzyıl sonlarına doğru yaygın bir akımdır, fakat Bîdil Urduca bilgisini egzotik kelime oyunları ve alışılmadık edebî araçları mısralarına aktararak kullanmıştır. Mistik ve aynı zamanda ahlâkî sonuçlara varmak için doğal olayları, bitkileri ve hayvanları detaylı olarak kesin ve zorlayıcı şekilde tanımlamıştır. Oysaki bu konular, klâsik ve Hint-İnan şiirlerinde nadiren bahsedilmiştir (Sıddıki 1990: 245-246).

Bîdil'in şairliği kadar eserlerinde ortaya koyduğu fikirleri de çok önemlidir. Kâinatın yaratılışı, Allah'a kavuşma gibi tasavvufun esasını oluşturan noktalar ve bu noktaların Bîdil'de aldığı şekil, Bîdil'in ilk mesnevisi olan *Muhî-i A'zam'a (Büyük Çevre)* göre şu şekilde ortaya konulabilir: Âlem yaratılmadan önce, sıfatsız, nitelik ve niceliği olmayan, olaylardan uzak bir şaraba benzer ki bizzat Allah'ın aynıdır. Bu şarap "ledün" kadehinin şevki ile harekete gelmiş ve kâinat ortaya çıkmıştır. Fakat kâinatın ortaya çıkışı bir gaye olamaz; çünkü kâinat kendi varlığından haberdar değildir. Onun için "tecelli" devam etmiş ve sıra insana gelmiştir. İnsan da aşk şarabının etkisiyle daha çok yükselme arzusu duyar, nihayet gerçek nura ve visale erişir.

Bîdil'in verdiği bilgilere bakarsak onun fikirleri, diğer mutasavvıflardan çok farklı değildir. Ancak, diğer mutasavvıflarda sıkça görülen ve Allah'a erişmek makamında sık sık kullanılan "fenâ fillâh" tabirine onda hemen hiç rastlanmaz. Bununla birlikte tecellinin tekâmül denilebilecek bir izahını yapmış olmakla diğer mutasavvıfları geçmiş gibi görünmektedir.

Bîdil'e göre her varlıkta daha üstün bir varlık meydana getirme kabiliyeti vardır. O, bunu çok sevdiği ve sık sık kullandığı *hamyâze* "gerinme, esneme" kelimesi ile ifade eder ki bu gerinme onun *Tûr-ı Ma'rifet*'de anlattığı gibi bir ağacı meydana getirecek olan tohumdan cansızlara kadar her şeyde gizlidir ve Allah'a karşı duyulan aşktır.

Bîdil'de bir de "heyulâ³ - suret" fikri vardır ki, buna göre ruh belirli suretleri almadan önce onlara uygun bir heyulâyâ sahip olmalıdır. Onun için insanın da insan olmadan önce, insanlığa uygun bir heyulâyâ sahip olması gerekir ki bu da maymunluk devridir. Onun Darwin'in fikirlerini daha önce ifade etmiş diye gösterilen meşhur "*Adam adam olmadan maymun idi.*" dizesi, gerçekte Darwin'in fikirleri ile hiç ilgisi olmayıp yukarıda anlatılmış sistemin doğal bir neticesinden ibarettir (Ateş 1979: 601).

Yukarıda edebî kişiliği ve fikirlerini anlatmaya çalıştığımız Bîdil, henüz hayatta iken Hindistan'da meşhurdu. Ölümünden sonra şöhreti Hindistan sınırlarını aşarak Afganistan ve Türkistan'a (Maveraünnehir) yayılmıştır. Bîdil, bugün bile bu memleketlerde en büyük şair ve şeyh gösterilmektedir. Bîdil'in Hint-İran, Urdu, Afgan ve Tacik edebiyatı üzerindeki gerçek etkisi ise aşırı derecededir. Bu etki Orta Asya'daki şairler ve yazarlar üzerinde kuşaktan kuşağa daha da artmaktadır. 18. yüzyılın son çeyreğinde Bîdil'in şiir ve nesrinin taklit edilmesi Maveraünnehir'de (Transoxiana) sıradan hâle gelmiştir. Eserleri ilkokullardaki basit ders kitaplarına bile dâhil edilmiş, şiirleri halk şiirinde yer bulmuş ve hafızlar tarafından söylenmiştir. Bîdil'in etkisi 19. ve 20. yüzyılın başlarında da yayılmaya devam etmiştir. Klâsik Horasan stilinin hayranı olan Sadreddin Aynî, edebî kariyerinin başlarında Bîdil tarzı gazeller yazmıştır.

Bîdil'in Hafız'dan daha çok beğenildiği Afganistan'da etkisi canlı ve yayılmacı bir güçle hem köy hem şehir edebiyatında sürmektedir. Hâlen dinî gruplar haftada bir toplanıp Bîdil'in beyitlerini okur ve felsefesini tartışırlar. Afganlı şarkıcılar ise onun şiirlerini terennüm ederler.

Bîdil'in etkisi Hindistan'da da Sadullâh Golşan ve Seraceddin Ali Han Arzu gibi öğrencileri sayesinde beyitleri Urdu şiirini bir kalıba sokmada ve Hint üslubunun (sebkihindi) bütün mirasını o dile taşımada önemli bir rol oynamıştır. Etkisi belki de en açık şekilde Urdu şairi Mîrzâ Esedullâh Galib ve Muhammed İkbâl üzerinde görülür. İkbâl'in üzerindeki etkisi edebî olmaktan çok entelektüel olmaktadır; ilkin dinamik ve gelenekçi, sonrasında iddialı ve düşünceli olan ego felsefesi üzerinde özellikle fark edilir (Sıddıki 1990: 246).

Bîdil, eserlerini ağıdalı bir Farsça ile kaleme aldığı için şiirleri daha çok Hindistan, Pakistan dışında Afganistan ve Maveraünnehir'de (Özbekistan, Tacikistan) rağbet gören Bîdil'in şiir üslubu bu ülkelerde yüzyıllarca takip edilmiştir (Ferhâdî 1992: 135). Bîdil bu ülkelerdeki geniş şöhretine rağmen İran'da çok az tanınmıştır.

Bîdil, tasavvufun ruhanî mirasını önemli derecede İran şiir biçimlerinin mükemmel ustalığı ile birleştirmiştir. Fakat, Hint-İran edebiyatının geleneksel kalıplarının üzerine çıkmıştır. Yaklaşık 147.000 mısra yazmış sûfî bir şair olan Bîdil, şiirde Sa'dî ve Mevlânâ, nesirde ise El-Ensârî, El-Herevî ve El-Gazâlî ile kıyaslanır (Ansari 1960: 1201). Şeyh Ahmed Serhendî, Şah Veliyullâh Dihlevî ile birlikte Bâbürlü Hindistan'ın üç esas entelektüel figüründen biri olarak kabul edilir (Sıddıki 1990: 246).

³ **Heyulâ:** 1. Madde. 2. [Eski Felsefe] Bütün cisimlerin ilk maddesi olarak varsayılan madde. 3. [Tasavvuf] Ruh-i a'zam. 4. Zihinde tasarlanan şey.

4.3. BÎDİL'İN ESERLERİ

Bîdil, döneminde hâkim olan Farsça dışında Arapça, Bengalce, Urduca, Sanskritçe ve atalarının dili olan Çağatay Türkçesini de bilmekle birlikte eserlerini Farsça ile yazdı. Tasavvufun ve Hint felsefesinin etkisinde kalan Bîdil'in şiirlerinde varlığın sırrını çözmeye yönelik bir çaba görülür. Bu çaba ona bir dinamizm ve evrensellik kazandırmıştır.

Bîdil, daha 8-10 yaşlarında şiir söylemeğe başlamıştır. Kendisi *Çahâr Unsur*'unda sık sık irticalen söylediği şiirlerden bahsetmektedir. Eserlerinde dikkate çarpan yapmacıklığa (tasannu) rağmen, manzum eserlerinin 147.000 beyte yaklaştığı düşünülürse ilhamının ne kadar kuvvetli ve nazım kabiliyetinin ne kadar gelişmiş olduğu anlaşılır. Şair, birkaç eserinin mukaddimesinde bu tekellüflü gibi görünen eserleri büyük bir kolaylıkla yazdığını söyler (Ateş 1979: 600). Bîdil, bu kabiliyeti sayesinde oldukça büyük bir külliyat bırakabilmiştir.

Bîdil'in yazmış olduğu eserleri manzum ve mensur olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz. Eserleri şu şekildedir:

A-) MANZUM ESERLERİ

Bîdil'in manzum eserlerindeki beyit sayısı 147.000'i bulur. Gazellerinde Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö. H 726 / M 1325) bazen de Mevlânâ'nın, kasidelerinde ise Hâkânî-i Şîrvânî'nin (ö. H 595 / M 1199) etkisi görülür. Bîdil'in *Dîvân*'ın yanı sıra mesnevi tarzında yazılmış 4 eseri vardır. Bîdil'in mesnevileri söz sanatları ve mistik sezgilerin dengelenmesiyle karakterize edilebilir.

1. DÎVÂN

Gazeller, kasideler ve rubailerden ibarettir. Fakat kasideleri hükümdar veya emirler için söylenmiş methiyeler olmayıp, yalnız beyit sayısının gazellerdekinden fazla olması ile kasideye benzer.

Bîdil'in mistik ve tutkulu gazelleri, Hint-İran geleneksel edebiyatı arasında en iyileridir. Nicelik ve nitelikte sadece Emîr Hüsrev-i Dihlevî onunla eşit tutulabilir. Bununla birlikte onlar da okuyucuyu Mevlânâ'nın gazellerindeki coşku ya da heyecanı deneyimlemekten alıkoyan entelektüel şüpheciliğin yayılma eğilimi vardır. Bîdil'in gazellerinde önceki kuşaklarda başlayan imgelerin entelleştirilmesi yönelimi zirveye varır. Fikirlerini teşbih, mecaz ve cümle kuruluşları bakımından temel gazel formundan ayrılarak, oldukça çetrefil ve anlaşılması güç formlarda aktarır ve ana fikrin çeşitliliği nedeniyle birçok şiirinin anlaşılması hem eğitilmiş olmayı hem de hayal gücünü kullanmayı gerektirir.

Bîdil, ödül ya da himaye beklemeden daha ziyade minnetini ifade etmek için birkaç methiye (kaside) yazmıştır. Peygamberi ve damadı Ali'yi öven uzun kasideleri Hâkânî-i Şîrvânî'yi taklit eder.

2. MUHÎT-İ A'ZAM (BÜYÜK ÇEVRE)

Bîdil'in yirmi üç yaşında iken (1667) yazdığı bu eser, sekiz bölümden ibaret olup Zuhûrî'nin *Sâkinâme*'si üslubunda kaleme alınmıştır. Müttekârib bahrinde yazılmış bulunan eserde kâinatın yaratılışı ve insanın eşref-i mahlûkat kılındığı hususu tasavvufî tabirlerle tasvir edilir. Kâinatın yaratılışı anlatıldıktan sonra tekrar Allah'a vusûlden bahsedilir.

Bîdil, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem*'inde olduğu gibi evrenin sonsuz İlâhî varlıktan farklı olmayan, şarap gibi fermantasyona⁴ uğramış ve nihayetinde insan formuna ulaştığı "Vahdet-i Vücûd" doktrinini takip eder.

⁴ fermantasyon: Mayalanma.

3. TILSIM-I HAYRET (HAYRET TILSIMI)

Feridüddin Attâr'ın *Mantuku't-Tayr* adlı eserini andıran bu mesneviyi Bîdil, 1669 yılında yazmıştır. Alegorik nitelikteki bu mesnevîde Allah'ın zât ve sıfatları ile ruh ve beden ilişkileri üzerinde durulur. Ruha hizmet eden ve aynı zamanda sorunlarına neden olan farklı duyuları da abartarak ruhun vücut ile çelişkili ve değişken ilişkisi üzerine odaklanır. Burada padişah - ruhun, memleket - beden, kız - tedbirin, şahın oğlu - sıhhatin, saray - ciğerin, askerler ise - inzivanın sembolüdür (Ateş 1979: 600).

Bu eserde İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerinin etkisi görülmekle birlikte ondan ayrılan yönleri de vardır. Nitekim Allah'a ulaşmak makamında diğer sûfiler tarafından sık sık kullanılan “fenâ fillâh” tabirine rastlanmaz.

4. TÛR-I MA'RİFET (MARİFET DAĞI)

Eseri, Bîdil ömrü boyunca en yakın arkadaşı ve Babürlü valisi olan Nevvâb Şükrullâh Han ile Hindistan'ın Bîrat Dağlarında yaşarken 1687-88 yıllarında yazmıştır. 1100 beyitten oluşur ve Bîrat Dağlarının Muson yağmurları sırasındaki görüntülerini tasvir eder. Eserde tabiat çok canlı bir şekilde tasvir edilmiş, doğal güzellikler büyük bir heyecan, tefekkür ve hayal gücü ile anlatılmıştır.

Eserde şair seyahat intibalarını anlatır. Fakat bu seyahatte onu en çok meşgul eden nokta, insanlardan çok kendisine her an Allah'ı ve hayat ile memmat arasındaki farkları düşündüren tabiat manzaraları olmuştur. Şair, daima cansızlarda gizlenmiş olan ruh-ı mutlakı ve cansızların ruh-ı mutlaka olan aşkını sezmiş ve anlatmıştır. Bundan dolayıdır ki bu eser, bir seyahatname olmaktan çok Bîdil'in kâinatı seyrederek yaptığı tefelsüften⁵ ibarettir.

5. İRFÂN (SEZGİ)

Bîdil'in 1712 yılında bitirdiği en uzun ve en ünlü mesnevisidir. Senâî'nin *Hadikatü'l-Hakika*'sı ölçüsünde ve otuz yıl içinde kaleme aldığı bu eser; kâinat ve yaratılışın tasviri ile başlar, insanın şaşkınlığı ve güneşle diyalogu, köylüler, ticaret, okuma, sanat ve büyü, idrak ve akıl, insanın güneşle diyaloguna dönüş ve ardından Allah'ın üstünlüğünü anlatan bir hatime ile son bulur.

Bîdil, eserde mistik ve filozofik motifler üstünde durur. Özellikle de önceden var olan ruhun daha düşük dünyadan daha yüksek dünyaya varıp insanın varoluşuna uzanır. Eser, Bîdil'in karmaşık felsefesinin ana fikrini sunar ve İran edebiyatındaki en entelektüel mistik şiirler içinde sayılır. Ayrıca, eserde ruhun göçü gibi bazı Hint inançları ve gelenekleri de ele alınır (Dulların kendilerini yakmaları gibi).

Eserde Hint trajedisi ile ilgili birçok etkileyici hikâyeye de rastlanır. Ünlü *Kamadi ve Meden* adlı aşk hikâyesi bunlardan biridir. Bu hikâye, Rus öğrenciler tarafından detaylı olarak araştırılmış ve Tacik şairler tarafından defalarca taklit edilmiştir. Bu durum Bîdil'in Hint mitoloji ve dinleri hakkındaki geniş bilgisini göstermektedir (Sıddıki 1990: 245).

6. ÇAĞATAYCA MANZUME

Bîdil, eserlerini Farsça yazmakla beraber onun 67 beyitlik Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir manzumesine de rastlanmıştır. Bîdil, atalarının dili olan Çağatay Türkçesini de öğrenmiş ve bu dille şiir de yazmıştır. Bîdil'in bu Çağatayca manzumesi Kâbil'de Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphanesi Millî Arşivi'nde bulunan bir divanında bulunmuştur (Abdalgani 1960: 122). Bu manzume, aslında ayrı bir eser olmayıp Bîdil'in divanında geçmektedir. Burada ayrı bir başlık altında almamızın sebebi şimdilik bilinen tek Türkçe şiiri olmasından dolayıdır. Bîdil'in eserleri araştırıldıkça belki daha başka Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserleri de gün yüzüne çıkabilir.

⁵ Tefelsüf: Feylesoflaşma, felsefe sözleri söyleme.

B-) MENSUR ESERLER

1. ÇEHÂR UNSUR (DÖRT UNSUR/DÖRT ELEMENT)

Bîdil'in en büyük eseri olup 4 kitaptan ibarettir ve 1705 yılında tamamlanmıştır. Bîdil bu eserini yirmi yılda tamamlamıştır. Dört unsurdan (hava, su, ateş ve toprak) esinlenerek aynı adı verdiği bu eser şairin ruhî ve fikrî hayatının da bir otobiyografisidir. Secili bir üslupla kaleme alınan eserin çeşitli yerlerine gazel, rubai ve mesnevi şeklindeki manzumelerde serpiştirilmiştir. Eserde, konu genellikle kendi hayatından alınmış küçük kıssalar ile muhtelif meseleler hakkındaki düşüncelerinden ibarettir. Biyografik bilgiler Bîdil'in ilk çocukluk dönemini, dinî deneyimleri hakkında notları ve anıları, seyahatleriyle ilgili yazıları ve aynı zamanda ruhun doğası, rüyaların önemi, konuşma ya da sessizliğin faydaları gibi konular hakkındaki felsefi yorumları içerir. Hint-Müslüman edebiyatındaki tüm külliyyatın içinde en zor kitaplardan biridir. Ayrıca, bu eser şairin hayatı hakkında çok önemli bir kaynaktır.

2. NİKÂT⁶

Secili bir üslupla yazılmış aralarına rubailer, kıt'alar, gazeller, mesneviler, mukaddimeler serpiştirilmiş genellikle felsefî ve mistik konuları ele alan, aynı zamanda sosyal ve hicivsel dokundurmalara olan bir eserdir. Ahmet Ateş'in verdiği bilgilere göre bu eser müstakil bir eser olmayıp *Çehâr Unsur*'dan yapılmış ihtisardır (Ateş 1979: 601).

3. RUKA'ÂT (MEKTUPLAR)

Bîdil'in hamisi Nevvâb Şükrullâh Han ve diğer Türk subayları ile şeyhi Abdülaziz İzzet ve aralarında Nizâmülmülk Âsafcâh gibi Âsafcâhî hanedanını kuran kişilerin de bulunduğu müritlerine yazdığı mektuplardan oluşan bir eserdir. Çok kapalı bir dil ile yazılmış olan bu mektuplar, gerek devrin tarihi ve gerek bizzat şairin hayatı bakımından çok önemli bir kaynaktır.

Bîdil'in kaynaklarda geçen ve bilinen eserleri yukarıdaki gibidir. Fakat, Özbek yazar Fitrat, *Bêdil (Bir Meclisde, Maskva 1923)* adlı eserinin Biyografi bölümünde bunlardan farklı olarak *İşâret* adlı bir eserden daha bahsetmektedir. Başka hiçbir kaynaktan geçmeyen bu eser hakkında şimdilik ihtiyatlı olmak gerekir.

5. ÖZBEK YAZAR ABDURRAÛF FITRAT (1886-1938)

5.1. FITRAT'IN HAYATI

Türkistan "Cedit" hareketinin önemli isimlerinden biri, şair, yazar, tarihçi, gazeteci, dil ve edebiyat bilimcisi, siyaset ve devlet adamı, birinci Özbek profesörü olan Abdurraûf Abdurrahim oğlu Fitrat⁷ 4 Ekim 1886 yılında Buhara'da doğdu. Ailede ve mahalle mektebinde okuma yazmayı öğrendikten sonra Buhara'daki Mir Arap Medresesi'nde eğitimini devam ettirdi. Fitrat Arap, Fars, Osmanlı Türkçesi ve Rus dillerini yüksek seviyede öğrenir. 1902-1903 yıllarında Hac ziyareti münasebetiyle Türkiye, Arabistan ve Hindistan ülkelerini gezme fırsatını bulur. 1906-1908 yıllarında Rusya'nın Moskova, Petersburg gibi birçok şehrinde bulunur.

Fitrat, 1909-1913 yıllarında İstanbul'da eğitimini devam ettirir. İstanbul'da "Genç Türkler" hareketinden etkilenerek "Buhara Maarif Cemiyeti" topluluğunu kurar. Fitrat, Türkiye'de okuduğu dönemde "Münazara" (1909), "Sayha" (1909), "Beyanat-ı Sayyah-ı Hindi" (1912) adlı eserlerini

⁶ **Nikât:** 1. Herkesin anlayamadığı ince manalar [yazıda, resimde, sözde, harekette]. 2. İnce manalı, zarif ve şakalı sözler.

⁷ Fitrat'ın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Yusuf Avcı, *Fitrat ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

yayımlar. Sovyet Dönemi'nde Fıtrat'ın Türkperest, İslamperest olarak yargılanmasına neden olan bu eserler, 20. yüzyıl başlarında Türkistan millî uyanış hareketinin gayri resmî yönergesiydi. Fıtrat, Buhara'ya dönünce köy okullarında öğretmenlik yaparak "Ceditçilik" görüşlerini yaymaya çalışır. Öğretmenlikle birlikte "Yaş Buharalılar" hareketinin yöneticilerinden biri olarak aktif siyasetle ilgilenir.

1917 yılında Buhara Emirliğindeki siyasi baskılar sonucunda Semerkant'a, daha sonra Taşkent'e (1918) gelir. 1919-1920 yıllarında Afganistan'ın Taşkent'teki elçiliğinde çevirmen olarak çalışır. Taşkent'e gelen aydınlarla görüşerek "Çağatay Gürüngü" (Çağatay Sohbetleri) adlı edebî ve kültürel konuları tartışmaya yönelik topluluk kurar. Bu topluluk dönemin dil, edebiyat, kültür çalışmalarının stratejik haritasını belirleyen ve bu tür çalışmaların hızlanmasını sağlayan en etkili topluluk olmuştur.

Fıtrat, çocuklar ve gençler için "Tan" adlı gazete çıkarmaya başlar. Buhara Halk Sosyalist Cumhuriyeti teşkil olunca, Maarif Bakanı (1921) ve Dış İşleri Bakanı (1922) gibi önemli görevlerde bulundu. Hükümet idarelerinde çalıştığı devirde 70 Türkistanlı öğrenciyi Almanya'da okuması için gönderir. Buhara'da Şark Müzik Mektebi'ni teşkil eder. Fıtrat, bilim adamlarını bir araya getirerek folklor derlemeleri ve halk elindeki yazma kitapları toplama hareketini başlatır. Fıtrat başkanlığındaki kurul tarafından hazırlanan yasaya göre Buhara Cumhuriyetinin resmî dili Türkçe olarak belirlenir.

1923 yılında Y. E. Rudztak başkanlığındaki denetim heyeti Taşkent'e gelir ve Fıtrat'ın Moskova'daki Şarkşinaslık Araştırmaları Enstitüsü'ne tayin edildiği kararını ilan eder. Böylece Fıtrat 1923-1926 yıllarında Moskova'da çalışır. 1927 yılından ta 1937 yılına kadar önce Semerkant sonra Taşkent'teki Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitülerinde bilimsel çalışmalarını devam ettirir. 4 Ekim 1938 yılında Abdurraûf Fıtrat diğer Türkistanlı aydınlarla birlikte kurşuna dizilerek öldürülür (Yuldashev 2013: 105-106).

Fıtrat, kendini İslâm dünyasının problemlerine adanmış bir fikir adamıydı. İslâm âleminin sorunlarını medreseleri boşalmış, devlet otoritesi kalmamış, Rus işgaline uğramış olan kendi memleketi Buhara örneğinde inceledi. Kurtuluş için önce İslâm'ın temel kurallarına ters düşen taklide dayalı anlayışın terk edilmesini savunuyordu. Bir eğitimci olarak toplumun bütün fertlerini İslâm'ın gerçek manasını anlayacak şekilde eğitmeden tekrar eski günlere dönmenin mümkün olamayacağını ileri sürmekte ve eğitimin ıslahı için hem okulların hem de ders programlarının gözden geçirilmesini şart koşmaktaydı. Fıtrat, bilgi sahibi olmanın dünyevî ve uhrevî saadete sebep olacağını belirtirken bilginin akıl süzgecinden geçirilip doğrulandıktan sonra kabul edilmesi üzerinde duruyordu. Bu anlamda Batı'dan alınması gereken pek çok şey olduğunu, ancak Batı'nın körü körüne taklit edilmemesi gerektiğini savunuyordu.

Fıtrat, *Münâzara* adlı eserinde din adamlarını, bilgilerinin yetersizliğinden ve İslâm'ı yanlış takdim etmelerinden dolayı şiddetle tenkit etmiştir. İslâm dünyasının zayıflamasından din adamları ile medrese hocalarını sorumlu tutmuştur. Ona göre askerî alandaki yenileşme ile paralel gelişen savaş sanayisine karşı olumsuz tavır alarak İslâm toplumunun savunma imkânlarını kısıtlayan din adamları aynı zamanda toplumu Sünni, Şii, Zeydî, Vehhâbî gibi birbirine düşman kamplara ayırarak toplumun mevcut gücünü de parçalamışlardır.

Farsça, Arapça, Urduca ve Rusça'yı da iyi derecede bilen Fıtrat; edebî faaliyetlerine Farsça yazarak başlamış, daha sonra milliyetçilik fikirlerinin gelişme seyrine uygun olarak Türkçeye dönmüştür. Eserlerinde "Buharalı" imzasını kullanarak yeni yetişen neslin ve çağdaşı fikir adamlarının dikkatini vatan-millet sevgisine çekmeye çalışmış, Türkistan Ceditçilik hareketinin önde gelen liderlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır (Eraslan 1996: 49).

5.2. FITRAT'IN ESERLERİ⁸

Fıtrat; şiir, hikâye, tiyatro, musiki, dil, edebiyat, kültür, tarih, din, felsefe, makale ve çeviri gibi çok çeşitli alanlarda ve çok sayıda eser vermiştir. Fıtrat'ın bilinen eserlerinin listesi aşağıdaki gibidir:

A) Özbek Türkçesi İle Yazılan Eserler:

Şiirler⁹: 1. Şiirler Türkümü, 1914. 2. Özbek Yaş Şairleri, Taşkent 1922.

Hikâyeler: 1. Kıyamet, Moskova 1923. 2. Zehra'nın İmanı, Taşkent 1928. 3. Ak Mazar, Taşkent 1928. 4. Zaid ve Zeynep, Taşkent 1928. 5. Kıyşık İnan, Taşkent 1930. 6. Kız Katili, 1932 (Yayınlanmamıştır). 7. Mirgen

Tiyatro Eserleri: 1. Begican (5 perdelik), 1916. 2. Eba Müslim (6 perdelik), 1916. 3. Timur Sağanası (1 perdelik dram), Taşkent 1918. 4. Oğuzhan (1 perdelik dram), Taşkent 1919. 5. Kan (5 perdelik), Taşkent 1920. 6. Çin Seviş (5 perdelik), Taşkent 1920. 7. Hint İhtilalcileri (5 perdelik), Semerkant, Taşkent, Berlin 1923. 8. Abulfeyzhan (Buhara'nın idarecilerindendir. 5 perdelik), Moskova 1924. 9. Şeytanın Tenrige İsyanı, Taşkent 1924. 10. Arslan (5 perdelik), Taşkent 1926. 11. Ruzalar (2 perdelik komedi), Taşkent 1930. 12. Vase-i Kozğalanı (Dram), 1932. 13. Tolkin (Opera librettosu), 1934.

Musikî: 1. Özbek Klâsik Musikası ve Onun Tarihi, Semerkant, Taşkent 1927.

Dil Konusundaki Eserleri: 1. Ana Tili, Taşkent 1918. 2. Nutk, Taşkent 1922. 3. Sarf, Taşkent 1924. 4. Nahiv, Taşkent 1925. 5. En Eski Moğol Tili Lûgatı (Basılmamıştır).

Edebiyat Nazariyatı: 1. Okuv, Taşkent 1917. 2. Edebiyat Kaideleri, Semerkant, Taşkent 1926. 3. Aruz Hakkında, Taşkent 1936.

Tarih, Kültür ve Edebiyat Tarihiyle İlgili Eserler: 1. Şark Siyaseti, Taşkent 1919. 2. İnsaniyet Hakkında Nevaî Hangi Fikirde, Taşkent 1919. 3. Bédil (Bir Meclisde, Maskva 1923), Taşkent 1924. 4. En Eski Türk Edebiyatı Numuneleri, Semerkant, Taşkent 1927. 5. Türk Edebiyatı Numuneleri (Edebiyatımızın Tarihi İçin Materyaller), Semerkant, Taşkent 1927. 6. Çağatay Edebiyatı, Semerkant 1927. 7. Özbek Edebiyatı Numuneleri, Taşkent 1929. 8. Fars Şairi Ömer Hayyam, Taşkent 1929. 9. Edebî Miras ve Çağatay Edebiyatı (A. Haşimov ile birlikte), 1929. 10. Kadimgi Türk Edebiyatı İzlenişleri, Semerkant 1930. 11. Meşreb, Semerkant, Taşkent 1930. 12. Özbek Edebiyatı Tarihi (Feodalizm Devri), 1934. (Basılmamıştır). 13. Fars Edebiyatı'nın Tarihi, 1935. (Basılmamıştır). 14. Firdevsi'nin Hayatı ve Eserleri (Basılmamıştır). 15. Buhara'da İnkılâp Tarihi (S. Aynî ile birlikte). 16. Eski Buhara Hanlığında Yer (Mülkiyet) İlişkileri Tarihinden Materyaller, (Basılmamıştır). 17. Orta Asya'nın Sulama Tarihinden Üç Belge, (Basılmamıştır). 18. Orta Asya'da Yer (Mülkiyet) İlişkileri Tarihinden Belgeler, (Basılmamıştır).

Çeviri Eserleri: 1. İ. Gaspirinskiy, Müslmanı Darur Rahat, 1914. 2. Kemal Şemsi, İlmi Hendese, Taşkent 1920. 3. Neriman Nerimanov, Lenin ve Şark, Moskova 1924. 4. Mahmud Kasşgarî, Divanü Lûgati't-Türk, (Basılmamıştır). 5. Binbir Gece, Tanlangan Ertekler (Basılmamıştır). 6. Sâdî, Gülistan.

⁸ Fıtrat'ın eserlerinin tam listesi Yusuf Avcı'nın *Fıtrat ve Eserleri* adlı kitabının 109-117 sayfalarından derlenerek verilmiştir. Yusuf Avcı'nın çalışması Fıtrat üzerinde yapılmış bir doktora çalışması olup bu konuda yapılmış en kapsamlı yayınlardan birisidir.

⁹ Fıtrat'ın bu eserleri dışında değişik yerlerde yayımlanmış müstakil şiirleri de vardır. Bu şiirlerin listesi için bk., Avcı 1997: 109-110.

Diğer Eserler: 1. İslahat ve Buhara, Taşkent 1917. 2. Yaş Buharalıların II. Kurultay Kararı, 1919. 3. Taktik. 4. Yaş Buharalıların III. Kurultay Kararı, 1919. 5. Sercuhan Ayni S. Sergüzeşti yaki Taciki Kembegel yaki Adına, Semetkant 1927, Duşenbe 1931.

Makaleler: Fıtrat'ın yukarıda belirttiğimiz eserlerinin dışında pek çok dergide yayınlanmış çok sayıda (77) makalesi vardır. Bu makalelerin listesi için Yusuf Avcı'nın *Fıtrat ve Eserleri* adlı kitabının 112-115. sayfalarına bakılabilir.

B) Özbek Türkçesi Dışındaki Dillerle Yazılan Eserler:

Şiirler: 1. Sayha, Milli Şiirler, (Farsça), İstanbul 1329 (1911). 2. Uçkun Şiirler Toplamı (Türkiye Türkçesi), Moskova 1921.

Hikâyeler: 1. Münazara (Farsça), İstanbul 1909-1910; (Rusça) Taşkent 1911; (Türkiye Türkçesi), Taşkent 1913. 2. Beyanat-ı Seyyah-ı Hindi (Farsça), İstanbul 1911.

Dil bilgisi: 1. Sarf-ı Zeban-i Taciki (Tacikçe), Semerkant 1925.

Tarih, Kültür ve Edebiyat: 1. Muhtasar-ı Tarih-i İslâm (Farsça), Semerkant 1914; (Özbekçe) 1928. 2. Lebsidkiy Poet Amar Hayyam, (Rusça) Semerkant, Taşkent 1929. 3. İssledovanie o Steri Tüyurskoy Literatüre (Rusça), (En Eski Türk Edebiyatına Dair Araştırmalar), Semerkant, Taşkent 1930. 4. Tarih-i Edebiyat-ı İran Haminça (Tacikçe). 5. Devr-i Hükümran-ı Amir Alimhan (Tacikçe), Taşkent 1930.

Diğer Eserler: 1. Mevlüd-i Şerif, Yahud Mürâatı Hayrül Beşer, Taşkent 1914. 2. Rehber-i Necat (Farsça), Petrograd 1915. 3. Aile (Vezifeyi Hanadan), (Farsça), Bakü 1916. 4. Şurış Vaseyi (Tacikçe), Semerkant 1927. 5. Percidskiy Poet Amar Hayyam, (Perevad, Kommentarii Navie Materiali), Semerkant, Taşkent 1929. 6. Telgraf, B.İ. Leninü at III Siezde Miladobuharçev-Komministov (Bolşev ikov). 7. Telgraf, Komiteniga Yaş Buharalıklarının III. Sieziden.

Makaleler: Fıtrat'ın yukarıda belirttiğimiz eserlerinin dışında Özbek Türkçesi dışındaki dillerle yayınlanmış yaklaşık on üç makalesi vardır. Bu makalelerin listesi için Yusuf Avcı'nın *Fıtrat ve Eserleri* adlı kitabının 116-117. sayfalarına bakılabilir.

6. FITRAT'IN BÉDİL BİYOGRAFİSİ

Fıtrat'ın Bédil biyografisi, makalemizin ana konusu olan Bîdil üzerine Özbek yazar Fıtrat'ın yazmış olduğu *Bédil (Bir Meclisde, 1923 Maskva)* adlı eserindeki dört sayfalık biyografi bölümüdür. Biyografide, Bâbürlüleri Dönemi'nde yaşamış ünlü sûfi şair Bîdil'in hayatı ve eserleri hakkında değerli bilgiler verilmiştir. Bu bölümde, bu biyografinin Kiril harfli Özbekçeden Latin alfabesine transkripsiyonlu metni ve Türkiye Türkçesine yapılmış çevirisi verilecektir.

Bédil biyografisine temel olan Kiril harfli Özbekçe metni, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi bölümü öğretim üyesi değerli hocam Yusuf Avcı'dan fotokopi olarak aldım. Metnin üzerinde herhangi bir yayınevi adı ve basım tarihi yoktur. Yusuf Avcı, bu metni Özbekistan Taşkent Ali Şir Nevaî Kütüphanesi'nden aldığını belirtmişti. Metin daha çok bir daktiloyle yazılmış bir metni andırmaktadır ve metinde birçok yazım hatası vardır. Fakat, metnin bütün bu özelliklerine karşın dört sayfalık Bédil biyografisi kısmı sonraki yayınlarda çıkarılmıştır.¹⁰ Bu yönüyle ünlü şair Bîdil hakkında çok önemli bilgiler içeren ve Fıtrat'ın *Bédil (Bir Meclisde, 1923 Maskva)*¹¹ adlı eserindeki Bédil biyografisi bölümü, bu çalışmayla kayıt altına alınmış olmaktadır.

¹⁰ Bu konuda şu yayına bakılabilir: Fıtrat, Abdurrauf (2010). *Tanlangan Eserler-5*. Taşkent.

¹¹ Fıtrat'ın *Bédil (Bir Meclisde, 1923 Maskva)* adlı eseri üzerine tarafımızdan 2001 yılında bir lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma için bk. Korkmaz, Şenol (2001). *Bédil (Bir Meclisde, 1923 Maskva) [Çeviriyazı, Türkiye Türkçesine Aktarma, Dizin]*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi.

Bu eser, ilk önce 1924 yılında Taşkent'te basıldığına göre eserin ilk şekli Arap harfli Özbekçe ile olmalıdır. Ne yazık ki, eserin Arap harfli bu ilk baskısı şimdilik elimizde yoktur.

6.1. BÉDİL BİYOGRAFİSİ (TRANSKRİPSİYONLU METİN)

[35] BÉDİL¹²

Meşhur Bâbirşâhning oğlu Hümâyunşâhdan kéyin Hind Hükümeti Hümâyun oğlu Ekberşâhğa kaldı.

Hicriy 923'de Déhli tahtige mingen Ekberşâhning zamânı Babiriylar Hükümetining feyzlik bir zamânidir. Ekberşâh içki, taşkı tüşmanlarini yéngib ölkesini kéngeyib bérkitgenden song ticâret, sinâat, ilm, edebiyât işlerige ehemiyet bérdi. Érân, Türkistân hükümetleri bilen haberleşib, yâzişib turdi. Her tãmândan âlimler, edibler, ustalar çakırdi. Hind, Érânning éski dini, edebiy, felsefiy kitâblarini tercime kıldi. Şarqning her tãmânidan âlimler, edibler, ustalar, tâcirler Ekberşâhdan fâydalanmâk üçün Hindistânga karab cönediler. Déhli, Léhur, Agra, kebi Hindning uluğ şehirleri Ekberşâh paytida şarqning edebiy, ilmiy, ticâriy, Uluğ merkezleri bolib qaldilar. Birâk bu debdebelik, bahtlık hayât pâytaht bilen yene şunga oşşagan ikki üç büyük şehirdeğine körine édi. Hindning könniligi bolgan dala halkı, Hind қоşçisi Hind kambağali bu hâllerden habersiz édi.

Âksâk Témur hem Bâbür Mirzâning Hindistan hücumlari ünsiz hem din, mezhep cancellari ârasında buzilib qalgân halk hayâtini bütünley bitirgen édi. Şuning üçündürkim, Ekberşâh pâytahtining debdebesige, saâdetiğa qarşu Hind élining köpçiligi yersiz, yurtsiz, aç, yalangâç édi. Şu hâllerni körgen, şunlarni kaygurgân bir cemâat hem sékin-sékin toplana başladilar. Bunlar sufiylik /Tasavuf¹³/mezhebindegi yerli édibler, feylesuflar, sofiy şairler édiler. Diniy-ahlâkiy négizlerge tayanib tarzi dünyâ fikrini ilgeri sürer édiler. éski Hind, Érân, hemde Yunanning diniy- ahlâkiy, felsefiy fikrlerini bilgenleri üçün unlarğa tayanib söyler hem yâzar édiler.

Bu buzuk fikrlar çin mominlerning é'tirâzlarına kârâmasdan kéçe-kündüz Ekberşâhning meclislerinde yürer édiler. É'tikâd buzuklığining bunça kéngeyişige yol bérub yardım étgeni üçün Ekberşâhning hem é'tikâdi buzulğân déb çin mominler hücum étdiler.

[36] Ekberşâh ölgenden kéyin Bâbüriy şevket sékin-sékin yoqâla başlaydi. Cehângir bilen Şâh Cehândan kéyin tahta çikқан Evrengzébning zamânında içki cancellar, diniy, milliy, iktisadiy târtişlar halk hâlini cüda âgırlaşturdi.

Mana şunday bir paytda Hindüstanning Azimâbâd şehrinde bir Türk mirzâsining üyide Bédil dünyâge keldi. Bédilning atı Mirzâ Abdulkâdir, şühret Mirzâ Bédil yâhud yalğuzça Bédildir. Néçe tezkireçilerin "Ez Ulısı Barlâsi Çıgâtâyist" déb yazğanlarığa köre Çıgâtâyî Türklerining Barlâs élinindedir. Barlâs¹⁴ éli bu kün Buharaning Şehrisebz vilayetinde yaşagani üçün Bédilning Buğara Şehrisebzinden bolğani toğrisida küçlik bir fikr bârdir.

Öz şe'rlerinde Hind gözelleri, Türklerning hâlınden habersiz turalar déb zârlanganini hem köz âldiğa kêtürgende her hâlde âta-bâbâlarining Türkistândan Hindistânga Bâbür Mirzâ bilen bârib unda qalganlarığa şübhe qâlmasa kérek.

Bédilning âtasi, emekisi Hindistânda hükümet hizmetide turğan seyislik beklerinden bolib, sufiylik /Tasavvuf/ mezhebigе cüda bérilgen édiler. Bédilning tuğılış tarihini Têrmézdén Hindüstânga bârgan Mirzâ Abdulkâsim dégen bir edib "Feyzi Kuds" sözi bilen körsetedirkim, éski usul hisâbda her harfi üçün bélgilengen sânlarni âlsaқ, Hicretning birming éllik tórtinçiy yılı çikâdir.

¹² Bédil adı, Özbekçede "Bédil" şeklinde yazılmaktadır. Transkripsiyonlu metinde Bédil adı, kapalı é ile "Bédil" şeklinde yazılacaktır.

¹³ **Taavvuf:** Bu kelime "Tasavvuf" şeklinde olmalıdır. Yazım yanlışı yapılmıştır.

¹⁴ Emir Témurniğ atası Barlaslardan édi. (Yazarın notu).

Bédilning bolalík vaqtinde átasi öldi. Emekisi bilen ánasining terbiyelerinde qaldı. Yétti yaşka kirgende okıy başladı. On yaşığaça okıdı. Andan song medreseye kirdi. On bés yaşarlıqda medreseden çıqđı. Medreseden çıqkanga birinçi sebeb qaşşâqlığı ikkinçi sebeb ése, emekisi Mirzâ Qalenderning ögiti boldi.

Mirzâ Qalender bir küni Bédilni körgeli medresege kiredir. Unda bir-birleri bilen bahsleşib, cancallaşib turğan ikki mullâning külgi hâllerini körgeç cüda aççıqlanadır: “Bilim şu ése bilimsiz- [37] -lik mundan ming qatla yâşşidir. Tézrek medreseden çıqda, bizning sufiylerge qoşıla qal. Şunlardan fikr âl” deb Bédilge ögit béredir. Bédilde medrese okışını taşlab çıqadır.

Medreseden çıqқан Bédil emekisi Mirzâ Qalenderning fikriy terbiyesinde başlab bir yâqdan hükümet hizmetige kirdi. Biraq hükümet hizmetini yâqtırmadı. Tézlik bilen istéfâ berib çıqđı. Şundan song bütünley tasavvufğa béridi. Bu köp tasavvuf kitâblarını okıb çıqđı. Hikmet, felsefe hemde Hindning éski eserlerini okıdı. Emekisi Mirzâ Qalenderden başqa Hindistânning atâqlıq sufiylerden Mevlânâ Kamâl, Şâh Qâsım Hüvallahiy, Şâh Fâzil, Şâh Ebul Feyz, Mirzâ Zarif degen kişilerden faydalandi. Hindüstânda Şâhi Qâbul deb ât kötergen bir meczubning hem ârkasından yüredi. Hind berehmenleri bilen otirişib, söyleşib fikr âlişadi. Özining aytganınça tettebbun ahvâli mevcudât ve temâşai bedâiiy kâinât bilen meşgul boldi.

Bédil on yaşlarında mektebde éken şe’r yâza başladı. Başda çırâyılıqqına bir törtlik /Rubâiy/ yazdı. Uning kiçkine Abdülqâdirning şe’ri ékenige héç kim işanmadı, kimge körsetgen ése bu séning şe’ring émes, deb uning köngilni sindirdiler.

Kiçkine Abdülqâdir ése bu hâlden ülgü aldı. Ademlerning yaş bilen sâqâl, çâpânga qaragan, yâlgız şunlarga ehemiyet bérgen éssizler on yaşar bir bälanning tört yol ma’nâli nerse yâzğanini köp körgüvçi himmetsizler ékenlerini angladi. Tutқан yolidan çıqmadı. Yene oyladi, yene yazdı. Biraq yigirmege kirgeniçe yâzğanlarını héç kimge körsetmedi. Yigirmelerden song yâzğanları okıla başladı. Âz vaqtdé dengi yâyildi. Zamânesining şairleri yâzğanlarını unga {unga} körsetib tüzetib âla édiler. Ustâzi bolğan uluğ âdamlar hem uning fikrleri bilen hisâblaşmâqqa özlérini mecbur kördiler.

[38] ESERLERİ:

1. Muhiti A’zam
2. Turi Ma’rifet
3. Tilisim Hayret / Tilisimi Hayret /
4. İrfân
5. İşâret
6. Dévân
7. Rubâiyat kebi tizim eserleri éllik bés ming beytden ârtıqđır.
8. Nukât
9. Ruqaât / Ruqât
10. “Çârunsur” dégen on bés ming yoldan ârtıqraq qara söz bilen¹⁵ yâzilğan mensur eserleri bâr.

¹⁵ Qara söz deb nesni aytdıq. (Yazarın notu).

Bédilning öziğe maħsus merkeziy bir uslubi bar. U Fârs edebiyâtındaki ğazelçilik yolını kengeytdi. Yalguz işkıy ve ahlâkiy mevzularda émes, zamânığa köre éng müħim, éng uluğ fikrlerni hem ğazel yolında usta edebiy teşbêhler, mecâzlar bilen söyley âldi. Bédilden songra bu uslubda yazmâk istegenler köpeydiler, birâk héç kim Bédil kebi yâza âlmedi.

Bédil bütün sufiyler kebi Vaħdet-i Vucud mezhebindedir, birâk Bédilning diniy, ictimaiy köp meselelerdegi keng qarâşlarını başkalarda köre âlmaymiz.

Vefâti hicretning bir ming bir yüz ottiz üçünçi yilinde Dêhli şehrinde boldi. Uning eserlerining köpi Hindüstânda, Afġânistânda, Buhârâ-Türkistânda okuladir. Êrânda ése şühreti yoħdır.

FİTRAT

Merkeziy-Şark Neşriyâti, Mâskva, 1923.

6.2. BÉDİL BİYOGRAFİSİ (TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİ)

[35] BİDİL¹⁶

Ünlü Bâbür Şah'ın oġlu Hümâyûn Şah'tan sonra Hint Devleti Hümâyûn'un oġlu Ekber Şah'a kaldı.

Hicrî 923'de (M 1507)¹⁷ Delhi tahtına oturan Ekber Şah'ın devri Bâbürlüler devletinin verimli, başarılı bir zamanıdır. Ekber Şah içerideki ve dışarıdaki düşmanlarını yenerek ülkesini genişletip kapattıktan -sınırlarını güvence altına aldıktan- sonra ticaret, sanat, ilim ve edebiyat işlerine önem verdi. İran ve Türkistan devletleri ile görüşüp, yazıştı. Her taraftan âlimler, edebiyatçılar ve ustalar çağırıldı. Hint ve İran'ın eski dinî, edebî ve felsefî kitaplarını tercüme ettirdi. Şark'ın her tarafından âlimler, edebiyatçılar, ustalar ve tüccarlar Ekber Şah'tan yararlanmak için Hindistan'a doğru yola çıktılar. Delhi, Lahor, Agra gibi Hindistan'ın büyük şehirleri, Ekber Şah zamanında Şark'ın edebî, ilmî ve ticarî en büyük merkezleri oldular. Fakat bu görkemli ve mutlu hayat başkent ile yine buna benzer iki üç büyük şehirde görülüyordu. Hindistan'ın çoğunluğunu oluşturan tarla halkı, Hint çiftçisi, Hint fakiri bu durumlardan habersizdi.

Aksak Timur ve Bâbür Mîrzâ'nın Hindistan hücumları, hem gelişmemiş hem de din ve mezhep kavgaları arasında bozulup kalan halk hayatını bütünüyle bitirmişti. Bunun içindir ki Ekber Şah'ın başkentinin görkemine, mutluluğuna karşı, Hint halkının çoğunluğu yersiz, yurtsuz, aç ve çıplaktı. Bu hâlleri gören ve bunları düşünen bir topluluk da yavaş yavaş toplanmaya başladı. Bunlar Sûfilik -Tasavvuf- mezhebindeki yerli edebiyatçılar, filozoflar ve sufi şairlerdir. Dinî ve ahlâkî esaslara dayanarak dünyanın yönetimi fikrini ileri sürdüler. Eski Hint, İran ve de Yunanlıların dinî ahlâkî ve felsefî fikirlerini bildikleri için onlara dayanarak konuşup yazıyorlardı.

Bu bozuk fikirli kişiler, gerçek müminlerin itirazlarına bakmadan gece gündüz Ekber Şah'ın meclislerinde geziyorlardı. İnanç bozukluğunun bu kadar yayılmasına yol verip yardım ettiği için Ekber Şah'ın da inancı bozuldu diye gerçek müminler hücum ettiler.

[36] Ekber Şah öldükten sonra Bâbürlü devletinin büyüklüğü yavaş yavaş yok olmaya başladı. Cihângîr ile Şah Cihân'dan sonra tahta çıkan Evrengzib'in zamanında içerdeki kavgalar, dinî, millî, iktisadî tartışmalar halkın durumunu çok zorlaştırdı.

¹⁶ Bédil kelimesi Farsça bir kelimedir ve ünlü şair Bédil'in mahlasıdır. Özbekçede Bédil olarak yazılan kelimeyi çeviri kısmında gerçek okunuş ve yazılışıyla "Bédil" olarak kullandık. [Bédil: 1. Korkak 2. Nüktesiz 3. Âşık 4. Kalpsiz, gönülsüz].

¹⁷ Fıtrat'ın verdiği bu tarih çelişkilidir; çünkü Ekber Şah'ın taht zamanı M. 1565-1605 tarihleri arasındadır.

İşte böyle bir zamanda Hindistan'ın Ezimabad şehrinde bir Türk mîrzâsının evinde Bîdil dünyaya geldi. Bîdil'in adı Mirza Abdulkâdir, şöhret kazandığı ismi Mirza Bîdil, yahut yalnızca Bîdil'dir. Birçok tezkirecilerin "Ez ulus-ı Barlas-ı Çığatayist" diye yazdıklarına göre Çağatay Türklerinin Barlas boyundandır. Barlas¹⁸ boyu bugün Buhara'nın Şehrîsebz vilayetinde yaşadığı için Bîdil'in Buhara Şehrîsebz'inden olduğu hakkında güçlü bir görüş vardır.

Kendi şiirlerinde Hint güzelleri, "Türklerin hâlimden habersiz duruyorlar", diye feryat ettiğini de göz önüne aldığımızda herhâlde ata ve babalarının Türkistan'dan Hindistan'a Bâbür Mîrzâ ile gidip orada kaldıklarına şüphe olmasa gerektir.

Bîdil'in babası ve amcası Hindistan'da devlet hizmetinde çalışan seyislik beylerinden olup, Sûfîlik -Tasavvuf- mezhebine çok düşkünlüdür. Bîdil'in doğum tarihini Tirmiz'den Hindistan'a gelen Mîrzâ Abdülkasım adlı bir edebiyatçı "Feyz-i Kuds" sözü ile gösterir ki, eski usul -Ebced hesabı- hesapta her bir harfi için belirlenen sayıları alırsak, Hicretin bir bin elli dördüncü yılı çıkar (H 1054 / M 1638).

Bîdil'in çocukluk devrinde babası öldü. Amcası ile annesinin eğitimlerinde kaldı. Yedi yaşına girdiğinde okumaya başladı. On yaşına kadar okudu. On yaşından sonra medreseye girdi. On beş yaşlarında medreseden çıktı. Medreseden çıkmasında birinci neden yoksulluğu, ikinci neden ise amcası Mirza Kalender'in öğütü oldu.

Mirza Kalender bir gün, Bîdil'i görmeye medreseye gider. Orada birbirleri ile iddialaşır, kavga eden iki mollanın gülünç hâllerini görünce çok sinirlenir: "Bilim bu ise bilimsiz- [37] -lik bundan bin kat daha iyidir. Çabucak medreseden çık da bizim sûfîlere katıliver. Onlardan fikir al." diye Bîdil'e öğüt verir. Bîdil de medrese öğrenimini bırakıp çıkar.

Medreseden çıkan Bîdil, amcası Mirza Kalender'in fikrî eğitimine başladı, bir yandan da devlet hizmetine girdi. Fakat devlet hizmetini beğenmedi. Hızla istifa edip çıktı. Bundan sonra tamamen tasavvufa bağlandı. Birçok tasavvuf kitaplarını okuyup bitirdi. Hikmet, felsefe ve eski Hint eserlerini okudu. Amcası Mirza Kalender'den başka Hindistan'ın büyük sûfîlerinden Mevlânâ Kamâl, Şah Kasım Hüvallahî, Şah Fazıl, Şah Ebul Feyz, Mirza Zarif adlı kişilerden yararlandı. Hindistan'da Şah-ı Kabul diye ad duyuran bir meczubun da arkasından gezdi. Hint Brahmanları¹⁹ ile oturup konuşarak fikir alışverişinde bulundu. Kendinin söylediğine göre var olan şeylerin durumlarının incelenmesi ve kâinat güzelliğinin seyri ile ilgilendi.

Bîdil on yaşlarında mektepte iken, şiir yazmaya başladı. Önce güzelce bir dördlük -rubaî- yazdı. Onun küçük Abdülkâdir'in şiiri olduğuna hiç kimse inanmadı; kime gösterdi ise bu senin şiirin değil diye onun kalbini kırdılar.

Küçük Abdülkadir ise bu durumdan etkilendi. İnsanların yaş ile sakal ve kaftana bakan, yalnız bunlara önem veren akılsızlar; on yaşındaki bir çocuğun dört türlü yorumu olan bir şey yazmasını çok gören gayretsizler olduğunu anladı. Tuttuğu yoldan dönmedi. Yine düşündü, yine yazdı. Fakat yirmi yaşına girinceye kadar yazdıklarını hiç kimseye göstermedi. Yirmi yaşından sonra yazdıkları okunmaya başlandı. Kısa zamanda ünü yayıldı. Devrinin şairleri yazdıklarını ona gösterir, düzeltip alırdılar. Üstadı olan büyük adamlar da onun fikirleri ile hesaplaşmaya kendilerini mecbur gördüler.

¹⁸ Emîr Timur'un babası Barlaslar'dandı. (Yazarın notu).

¹⁹ Hindistan'daki dört kasttan olan ve Anayasa'yla resmen yürürlükten kaldırılan Rahibler kastının üyeleri. Brahmanlar doğuştan kutsal birer varlıktır. Dinî törenlerde Veda'yı uygulamak, bu kitaptan yorumlar yapmak ve din geleneklerini öğretmek, yetkilerine sahiptirler. Sabahları yapılan dinî törenlerde, karıları Brahminler onlara yardım eder. Bütün Hindistan rahipleri Brahmandır. Ancak çoğu, Dünya işleriyle de uğraşır, özellikle çiftçilik yaparak geçinirler. Brahmanları ayırt edici işareti rahip olurken takılan pamuktan yapılan kutsal bir şerittir.

[38] ESERLERİ:

1. Muhît-i A'zam (Büyük Çevre)
2. Tûr-ı Ma'rifet (Marifet Dağı)
3. Tılsım-Hayret / Tılsım-ı Hayret (Hayret Tılsımı)
4. İrfân (Sezgi)
5. İşaret
6. Dîvân
7. Rubaîler gibi dizim eserleri elli beş bin beyitten fazladır.
8. Nukât
9. Ruka'ât / Rukat / (Mektuplar)
10. "Çâr-Unsur" (Dört Unsur) denen on beş bin satırdan fazla karasöz²⁰ ile yazılmış eserleri vardır.

Bîdil'in kendisine mahsus merkezî bir üslûbu var. O, Fars edebiyatındaki gazelcilik yolunu genişletti. Yalnız aşk ve ahlâkla ilgili konularda değil, zamanına göre en önemli ve en büyük fikirleri de gazel yoluyla usta edebî benzetmeler ve mecazlar ile söyleyiverdi. Bîdil'den sonra bu üslûpta yazmak isteyenler çoğaldı, fakat hiç kimse Bîdil gibi yazamadı.

Bîdil bütün sûfiler gibi "Vahdet-i Vücûd" mezhebindedir, fakat Bîdil'in din ve toplumla ilgili pek çok meselelerdeki geniş bakış açısını -fikirlerini- başkalarında göremeyiz.

Vefatı hicretin bir bin bir yüz otuz üçüncü yılında (H 1133 / M 1717) Delhi şehrinde oldu. Onun eserlerinin çoğu Hindistan'da, Afganistan'da, Buhara ve Türkistan'da okunuyor. İran'da ise şöhreti yoktur.

FITRAT

Merkezî-Şark Neşriyatı, Moskova, 1923.

7. SONUÇ

Bâbü İmparatorluğu, 1526-1858 yılları arasında Hindistan ve çevresinde hüküm sürmüş ve etkili olmuş bir Türk devletidir. İmparatorluk, 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında gücünün zirvesindeydi. Bâbü İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanı, en geniş olduğu dönemde bugünkü Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Afganistan'ı kapsamaktaydı. Bâbürlüler, 332 yıllık tarihi seyri içerisinde başta mimari olmak üzere kültür, sanat, tarih ve edebiyat açısından da yaşadıkları döneme ve coğrafyaya damgasını vurmuşlardır. Bâbü İmparatorluğunun kurucusu Bâbü Şah'ın (1526-1530) kendisi de Çağatay Türkçesi ile *Dîvân*'ı, *Bâbürnâme* adlı hatıratı, Hatt-ı Bâburî adlı yazı sistemi ve başka eserleri de olan ünlü bir devlet adamıdır. Bâbü Şah Dönemi'nden sonra Bâbü İmparatorluğunda Türkçe yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamış, Farsça hem resmî dil hem de edebî dil olmuştur. Bundan sonraki dönemde Türkçe yalnız saray ve orduda kullanılan aristokrat bir dil hâline gelmiştir.

Bâbürlüler Dönemi'nde, dönemin edebî dili Farsça ile yazan çok sayıda âlim ve sanatçı yetişmiştir. Tarih, din, edebiyat, sanat vb. alanlarda sayısız eserler verilmiştir. Edebiyat alanında da çok önemli eserler ortaya koyulmuştur. Bu dönemde Farsça yazan edebiyatçıların en ünlü ve en önemlisi hakkında kaynaklar hemfikirler: Mîrzâ Abdulkâdir Bîdil. Bîdil (1644?-1720), aslen Çağatay Türklerinin Arlâs (Barlâs) boyuna mensup olup Hindistan'da yetişmiş Farsça yazan şairlerin en büyüğüdür.

Bîdil, Farsçadan başka Arapça, Bengalce, Urduca, Sanskritçe ve atalarının dili olan Çağatay Türkçesini iyi derecede bilmektedir. Eserlerinde Hint felsefesi ve mitolojisini de iyi derecede bildiği

²⁰ Kara söz diye nesrini anlattık. (Yazarın notu).

anlaşılmaktadır. Bîdil, henüz hayatta iken Hindistan'da çok meşhur birisiydi. Günümüzde Hindistan'dan başka Pakistan, Afganistan, Tacikistan ve Özbekistan'da çok sevilmektedir. Adını saydığımız bu ülkelerde Bîdil'in şiir ve nesir üslubunu taklit etmek son derece sıradan bir iş hâline gelmiştir. Eserleri ilkokullardaki basit ders kitaplarına bile dâhil edilmiş, şiirleri halk şiirinde yer bulmuş ve hafızlar tarafından söylenmiştir. Bîdil adına sürekli meclisler kurulup şiirleri okunmuş ve tartışılmıştır. Bîdil'in şiir ve nesir üslubu yüzyıllarca takip edilmiştir. Bîdil'in kitapları İran'da da basılmakla birlikte ünü adını saydığımız ülkelerde olduğu kadar yayılmamıştır. Bîdil, Türkiye'de ise neredeyse hiç tanınmamaktadır.

Bîdil, Bâbürlüer Dönemi'nde yetişmiş en önemli şair olmakla birlikte sebkihindi akımının da önde gelen temsilcilerinden biridir. Bu özellikleriyle bu akımın etkisinde kalan Osmanlı şairlerini de etkileyen Bîdil hakkında Türkiye'deki kütüphanelerde azımsanmayacak derecede yazma eser vardır. Bîdil, daha yakın dönemde ise Tanzimat Dönemi şairi Abdülhak Hâmid Tarhan'ın edebî kişiliği ve "Makber" şiiri üstünde etkili olmuştur (Bilgegil 1958: 79-84).

Bîdil üzerine yazmış olduğumuz ve "Bâbürlüer Dönemi'nde Yaşamış Sûfi Bir Şair: Bîdil Ve Özbek Yazar Fıtrat'ın Bîdil [Bédil] Biyografisi" adını verdiğimiz bu çalışmada birinci kısımda Bâbü İmparatorluğu hakkında bilgi verilerek, yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak Bîdil'in hayatı, edebî kişiliği, fikirleri ve eserleri ortaya konulmuştur. İkinci kısımda ise ünlü Özbek yazar Fıtrat'ın *Bédil (Bir Meclisde, Maskva 1923)* adlı eserindeki Bédil biyografisi bölümünün transkripsiyonlu metni ve Türkiye Türkçesine çevirisi yer almaktadır. Bu çalışmayla Bîdil'in Türkiye'de tanıtılması ve Bîdil üzerine yapılacak çalışmalara bir katkı sağlamak amaçlanmıştır. Nasıl Mevlânâ'nın eserleri bir külliyat hâlinde ve tekrar tekrar Farsçadan Türkçeye çevrilmişse belki bir gün ünlü şair Bîdil'in eserlerini de Türkçeye çevrilmiş olarak görürüz.

Bâbürlüer Dönemi'nde yaşamış ünlü sûfi şair Bîdil üzerine yapmış olduğumuz bu çalışma bir ilk olmakla birlikte asla son çalışma olmayacaktır. Bundan sonraki aşamada bir Türkolog olarak Bîdil'in ünlü şairler tarafından Özbekçeye çevrilmiş gazel, rubaî vb. şiirlerinin Türkiye Türkçesine çevirisi, *İrfân* adlı mesnevisindeki meşhur Hint destanı *Kamadi ve Meden*'in yayınlanması ve ünlü Özbek yazar Fıtrat'ın *Bédil (Bir Meclisde, Maskva 1923)* adlı eserinin yayımlanması Bîdil üzerine yapmayı düşündüğümüz çalışmalardan birkaçıdır. Fakat sebkihindi (Hint üslubu) tarzında ve oldukça ağıdalı ve sanatlı bir Farsça ile yazan Bîdil hakkında asıl çalışmaları Eski Türk Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Urdu Dili ve Edebiyatı alanındaki araştırmacıların yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdalğani (1958). *Rûh-ı Bîdil*. Lahor.
- Abdalğani (1960). *Life and Works of Abdul Qadir Bedil*. Lahore.
- Abdullah Ahter (1961). *Bîdil*. Lahor.
- Ahterî Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ansari, A. S. Bazmee (1960). "Bîdil". *The Encyclopaedia of Islam*, I, 1201-1202.
- Ateş, Ahmet (1979). "Bîdil". *MEB İslâm Ansiklopedisi*, II, 600-602.
- Avcı, Yusuf (1997). *Fıtrat ve Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aynur, Hatice (2005). *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları: Tezler, Yayınlar, Haberler (Toplu Sayı: 1990-2005)*. İstanbul.
- Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

- Bâbü Münyatürleri: (<http://www.oldindianarts.in/2011/10/illustrations-from-manuscript-of.html>)
ET: 20.05.2015.
- Bâbürlüler: (http://tr.wikipedia.org/wiki/Bab%C3%BCr_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu)
ET: 20.05.2015.
- Bausani, Alessandro (1957). "Note su Mirza Bidel". *AION*, 6, 163-199.
- Bausani, Alessandro (1957). "Note sulla natura in Bidel". *AION*, 15, 215-228.
- Bilgegil, M. Kaya (1958). "Abdülhak Hamid Üzerinde Bîdil Te'siri: Bîdil'in Bir Mersiyesi ve Makber". *Türkiyat Mecmuası*, XIII, 79-84.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük I-V*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1992). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- E. Yarshater (Ed.) (1988). *Persian Literature*. Albany-New York.
- Eraslan, Cezmi, "Fıtrat, Abdürraûf". *DİA*, XIII, 48-49.
- Ercilasun, Ahmet B. (1996). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*. Ankara: Kültür Bak.Yayınları.
- Ferhâdî, Revân (1992). "Bîdil". *DİA*, VI, 134-135.
- Feyz-i Muhammed Zekeriyâ (?). *Bîdil çi Mîgûyed*. Kâbil.
- Fıtrat, Abdurrauf (2010). *Tanlangan Eserler-5*. Taşkent.
- Gulâm Hasan Müceddidî (1971). *Bîdil Şinâsî*. Kâbil.
- İlaydın, Hikmet (1946). *Sadi, Gülistan*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kanar, Mehmet (2003). *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Konukçu, Enver (1991). "Bâbürlüler". *DİA*, IV, 400-404.
- Korkmaz, Şenol (2001). *Bêdil (Bir Meclisde, 1923 Maskva)*. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi.
- Köprülü, Fuad (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Baş. Yayınları.
- Meninski, Franciscus á Mesgnien (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum I-III, Grammatica Turcica IV, Onomasticum V, Index der türkischen Wörter VI*. Mit einer Einleitung und mit einem türkischen Wortindex von Stanisław Stachowski, sowie einem Vortwort von Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Sadreddin Aynî (1954). *Mîrzâ Abdülkâdir Bîdil*. Stalinâbâbâd.
- Sami, Şemsettin (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Selâhaddîn-i Selcûkî (1964). *Naqd-i Bîdil*. Kâbil.
- Sıddîki, Moazzam (1990). "Bîdil". *Encyclopaedia Iranica*, IV, 244-246.
- Steingass, F. (1975). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: Librairie du Liban Publishers.
- Tekin, Talat & Mehmet Ölmez (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yuldashev, Marufjon & Yılmaz Özkaya, (2011). *Özbekçe Yazım Kılavuzu*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Yuldashev, Marufjon (2013). *Özbek Edebî Metinler Antolojisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Zenker, Julius Theodor (1866). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*. Leipzig.

EK-1: Özbek yazar Fıtrat'ın Bédil Biyografisi (Bédil Bir Meclisde, 1923 Maskva, s. 35-38).

Б Е Д И Л

Мажкур Бобирмоқнинг ўрли ҳумошилоқдан кейини ҳинд хувумати
ҳумоши ўрли Акбармоққа қолди.

Ўзрнинг 923да Дехан тахтига кинган Акбармоқнинг замони
бобирмоқлар хувуматининг ғалбаиши бир замонилар. Акбармоқ кини,
таҳий тухмавларини салғиб ўлсаини конгайиб босритгандан сўнг
тижрат, синаот, мим, адабийёт ишларига ақошият брди. Эрон,
Туркистон хувуматлари билан жабарлашиб, ёзиниб турди. Ҳар томонда
ошилар, адиллар, усталар чакирди. Ҳинд, Эроннинг эски ҳини, ақаб
ғалсабий китобларини тарғиби қилди. Ҳарининг ҳар замонида
ошилар, адиллар, усталар, тажирлар Акбармоқдан бойделанишга учун
Ашанстонга қараб кўрадилар. Дехан, Мажкур, Агра ваби ҳинининг
улуғ мақарлари Акбармоқ ҳайтида Ҳарининг ақабий, иллий, тижорий
улуғ марказлари бўлиб қолдилар. Бирок бу ҳақда қалиб, бағатлик
қайт қойтажт билан яна сунага ўхшаган ишди уч буки қалардагина
бўрди эди. Ҳинининг бўлишини бугун қалиб қилиб, ҳини қўлини,
ҳини қалибга яна бу қаларда қаларди эди.

Оқсон Тошур ҳам Бобур Мирзонинг Ҳинистон хувуматлари унона
қам ҳини, ҳақаб қалқалари эрсаинда суваило қолгон қалиб **ҳақтини**
бугундай бағирган эди. Ҳинининг учининини, Акбармоқ қойтаҳтининг
забқабонига, ерқоқинга қаржу ҳини қилиб қўлини эрса, эрса
оқ, қалқон эди. Бу қолларни қўриб, қўлини қайтурган бир қалқон
қам эрса-қамни тўлалиб қолқонлар. Бунлар бўлиши /таҳрир/ **мазхабиндаги ўрли эдилар**, қалқонлар, **суфий шаирлар** эдилар.
Ҳини-қалқон қалқонлар қалиб тарзи дўиё **фикрини илғари сураб**
қиллар. Эски ҳини, эрон, ҳамда Ҳарининг ҳини-қалқон, ғалсабий
фикрларини билганлари учун уларга таяниб қўйлар ҳам Ҳар эдилар
бу бузуқ **фикрликлар** Чин мўминларнинг эътирозларина қоромасдан
қоча-қўлибу Акбармоқнинг **мақдисларинда юрар** эдилар. Ҳақини бугун
қалиб қўлини қалқонларга қўли бугун Ҳар эдилар учун Акбармоқнинг
қам қалиб қилиб бугун қам қилиб қўли қилиб эдилар.

36

Акбаршоҳ ултандан кейин Бобурий шавкати секин-секин йўқола бошлади. Маҳонгир билан Шохжаҳондан кейин тахтда янққан Аврангзебнинг замонида ички жанжаллар, диний, миллий, иқтисодий тортишлар халқ ҳолини жуда оғирлаштурди.

Мана шундай бир пайтда Ҳиндустоннинг Азимобод шаҳрида бир турк мирзосининг уида Бедил дунёга келди. Бедилнинг оти Мирзо Абдулқодир Шухрат Мирзо Бедил ёхуд ёлғузча Бедилдир. Неча таскирачиларнинг "аз улуси барлоси чигатойист" деб ёзгонларига кура чигатойи туркларининг барлос элиндандир. Барлос^X эли бу кун Бухоронинг Шаҳрисабз вилоятида яшагани учун Бедилнинг Бухоро Шаҳрисабзидан булғони тўғрисида кучлик бир фикр бордир.

Ўз шеърларида ҳинд гўзаллари, туркларнинг қолидан хабарсиз туралар деб зорланганини ҳам кўз олдига кетурганда ҳар қолда ота-боболарининг Туркистондан Ҳиндистонга Бобур Мирзо билан бориб унда қолғиларига шубҳа қолмаса керак.

Бедилнинг отаси, амакиси Ҳиндистонда ҳукумат амаматида турган Сайислик беқларидан бўлиб, суфийлик /тасаввуф/ мазҳабига жуда берилган эдилар. Бедилнинг туғилиш тарихини Термоздан Ҳиндустонга борган Мирзо Абулқосим деган бир эдиб "Бағъи қудс" сўзи билан кўрсатадирким, эски усул ҳисобда ҳар ҳарфи учун белгиланган сонларни олсак, ҳижратиинг биринчи эллик тўртинчи йили чиқади.

Бедилнинг болалик вақтида отаси ўлди. Амакиси билан онасининг тарбияларида қолди. Етти ёшда кирганда ўқий бошлади. Ўн ёшгача ўқитди. Андан сўнг мадрасага кирди. Ўн беш ёшарликда мадрасадан чиқди. Мадрасадан чиққанга биринчи сабаб қашшоқлиги, иккинчи сабаб эса, амакиси Мирзо қаландарнинг ўғли бўлиди.

Мирзо қаландар бир кун Бедилни кўргали мадрасага кирадир. Унда бир-бирлари билан саҳелашиб, жанжаллашиб турган икки муллонинг қулги қолларини кўргач жуда аччиғланадир. "Билим шу эса билимсиз-
X- Амир Темурнинг отаси барлослардан эди.

269

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30

лик мундан минг қатла яхшидир. Тезрак мадрасадан чиқда, бизнинг сўғийларга қўшила қол. Шунлардан Ёшир ол", деб Бедилга ўғит берадир. Бедилда мадраса ўқишини ташлаб чиқадир.

Мадрасадан чиққон Бедил амакиси Мирзо Қаландарнинг Ёширрий тарбиясинда бошлаб бир ёқдан ҳукумат хизматига кирди. Бироқ ҳукумат хизматини ёқтирмади. Тезлик билан истеъфо бериб чиқди. Шундан сўнг бутунлай тасаввуфга берилди. Бу кўп тасаввуф китоблари ўқиб чиқди. Азимат, Балсаға ҳамча хинднинг эски асарларини ўқиди. Амакиси Мирзо Қаландардан бошқа Хиндистоннинг атоқлиқ сўғийларида Манноно Камол, Шох Қосим Хуғаллоқий, Шох Қосил, Шох Абул Сайё, Мирзо Зариф деган келилардан ёйдаланди. Хиндустонда Шоки Қобул деб от қўтарган бир Манзубнинг ҳам орқасидан юради. Хинд бараҳмалари билан ўтиришиб, сўйлашиб Ёшир ойнади. Ўзининг айтганинча татаббун ақлоли мажхудот га тамошан бадоийи комлот билан машғул бўлди.

Бедил ўн ёшларинда мактабда экан, шеър ёза бошлади. Бошда чиройликкина бир тўртлик /рубойи/ ёзди. Унинг кичкина Абдулқодирнинг шеари эканлига ҳеч ким ишонмади, кимга кўрсатган эса, бу сени шеаринг эмас, деб унинг кўнглини синдиридилар.

Кичкина Абдулқодир эса бу қолдан улги олди. Одамларнинг ёш билан соқол, чононга қараган, ёлғиз шунларга аҳамият берган эссизлар ўн яшар бир боланинг тўрт кўп маъноли нарсаси ёзганини кўп кўргулчи кишиятендилар эканларини англади. Тутқон қўлидан чиқмади. Яна ўйлади, яна ёзди. Бироқ ёғирмага кирганича ёзганларини ҳеч кимга кўрсатмади. Ёғирмаларкан сўнг ёзганлари ўқила бошлади. Оз рақтда донга ёйилди. Замоначининг шожлари ёзганларини унга унга кўрсатиб тузатиб ола эдилар. Устози бўлгон улғу одамлар ҳам унинг Ёширлари билан ҳисоблашмоққа ўзларини мажбур кўрдилар.

АСАРЛАРИ:

- 1.
1. Мухити аъзам
2. Тури маърифат
3. Тилсими хайрат /Тилсими хайрат/
4. Ирфон
5. Ишорат
6. Девон
7. Рубоийёт каби тизем асарлари эллик беш минг сайтдан ортиқдир
8. Нуқот
9. Руқаст /Руқот/
10. "Чорунсур" деган ун беш минг йулдан ортиқроқ қора сўз билан ёзилган мансур асарлари бор.

Бедилнинг ўзига махсус марказий бир услуби бор. У ғореларнинг ётиндаги ғазалчилик йўлини кенгайтиди. Ўзгунча нақий ва ахлоқий маъзуларда эмас, замонида кўра энг муҳим, энг улур фикрларни ғазал йўлида уста адабий тамбеллар, маҳозлар билан сўйлай олади. Бедилдан сўнгра бу услубда ёзмақ истаганлар кўпайдилар, бироқ ким Бедил каби ёза олмайди.

Бедил бутун суфийлар каби вақдати шуғул мазҳабидир, Бедилнинг диний, ғетимий кўп масалалардаги кенг қаравларини кўра олмаймиз.

Ғазоти хайратнинг бир минг бир ёз уттиз учинчи йилинда Деҳли шаҳрида бўлди. Унинг асарларининг кўпи Хиндустонда, Афғонистонда, Бухоро-Туркистонда ўқуладир. Эронда эса шуҳра қилди.

ФИТРАТ

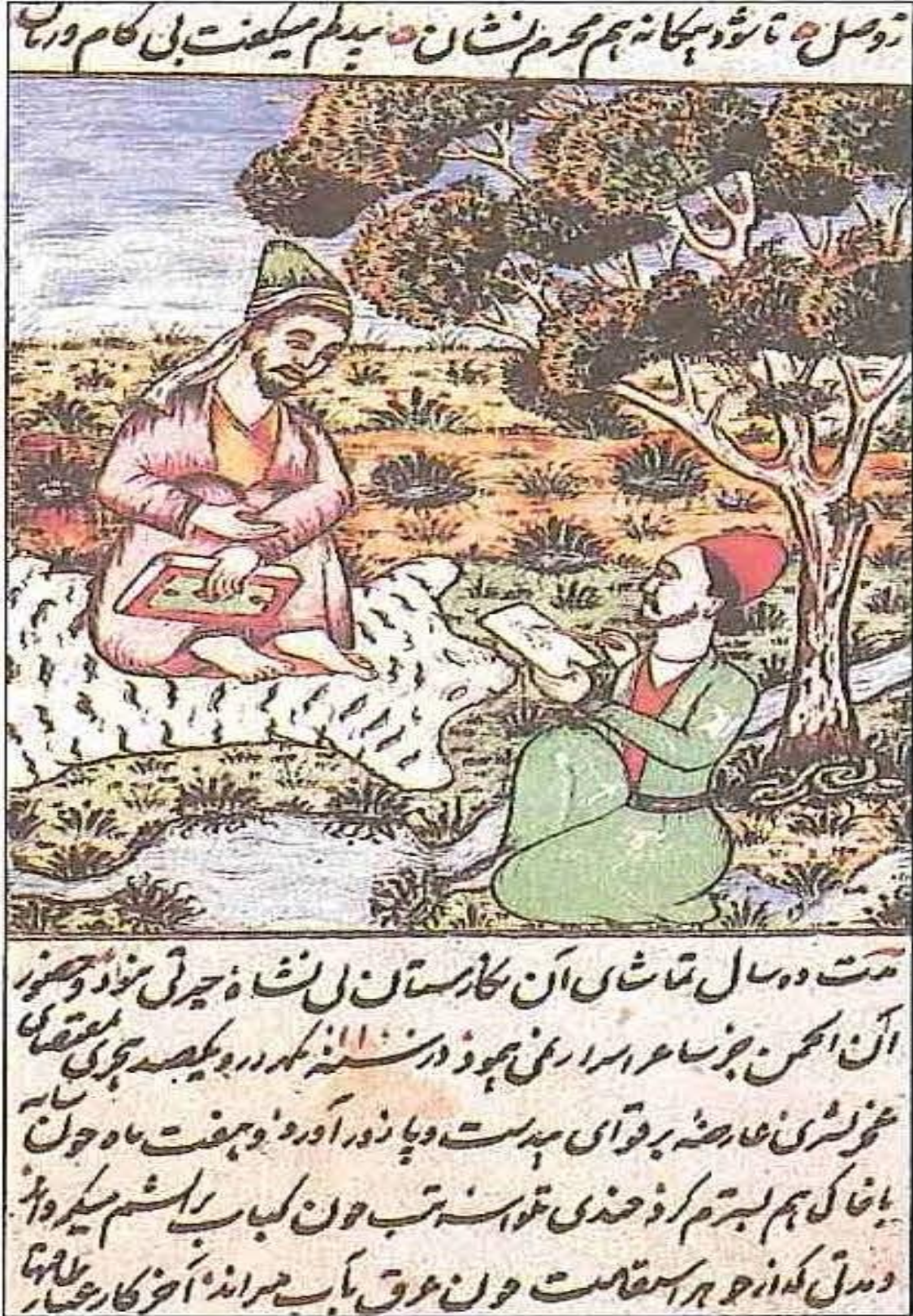
Марказий- шарқ нафрийети, Москва,

X- Қора сўз деб насрни айтдик.

Turkish Studies

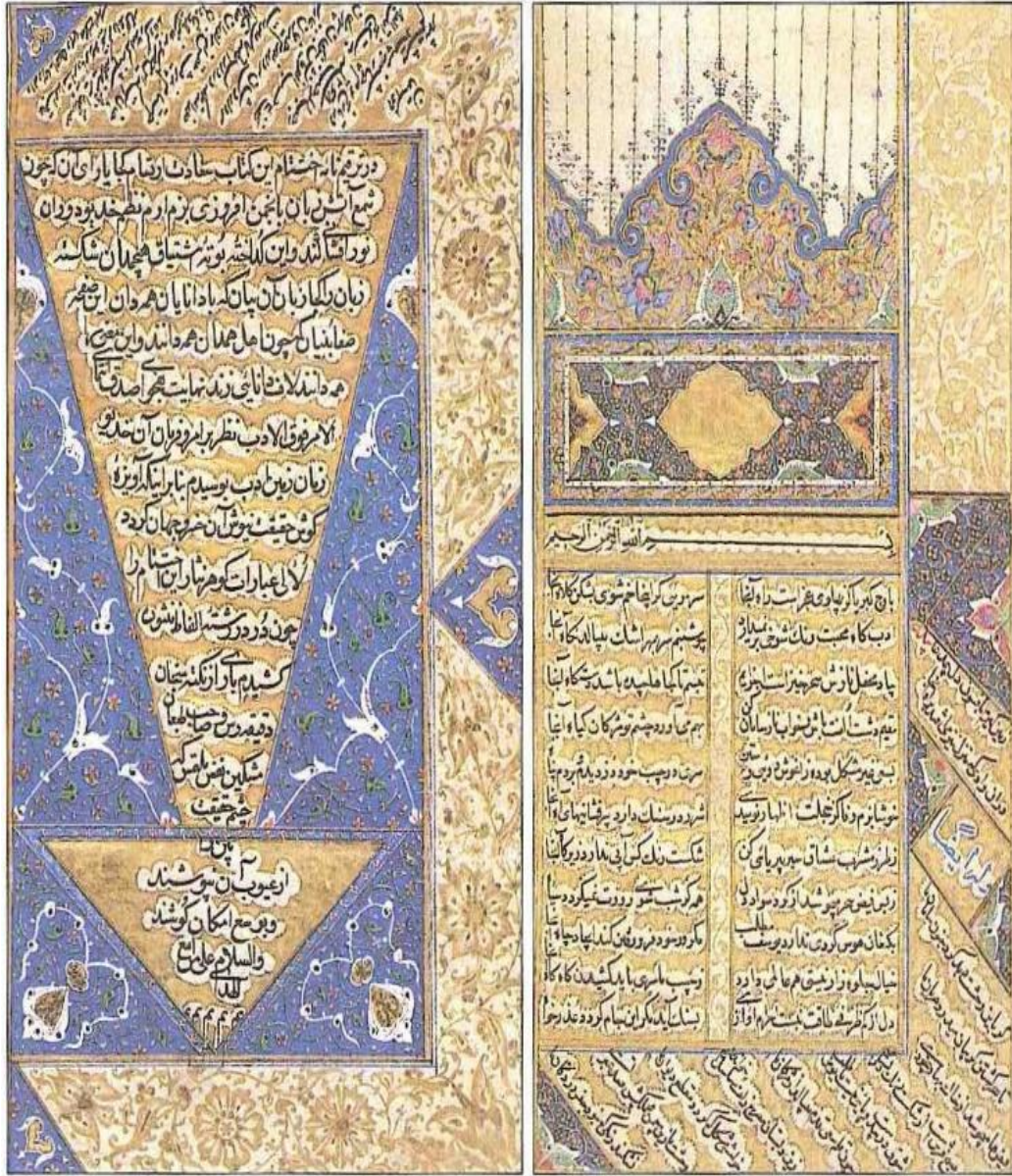
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30

EK-2: Bîdil'i tasvir eden bir minyatür (Oriental Miniatures, Taşkent 1980, Resim 92).

Turkish Studies

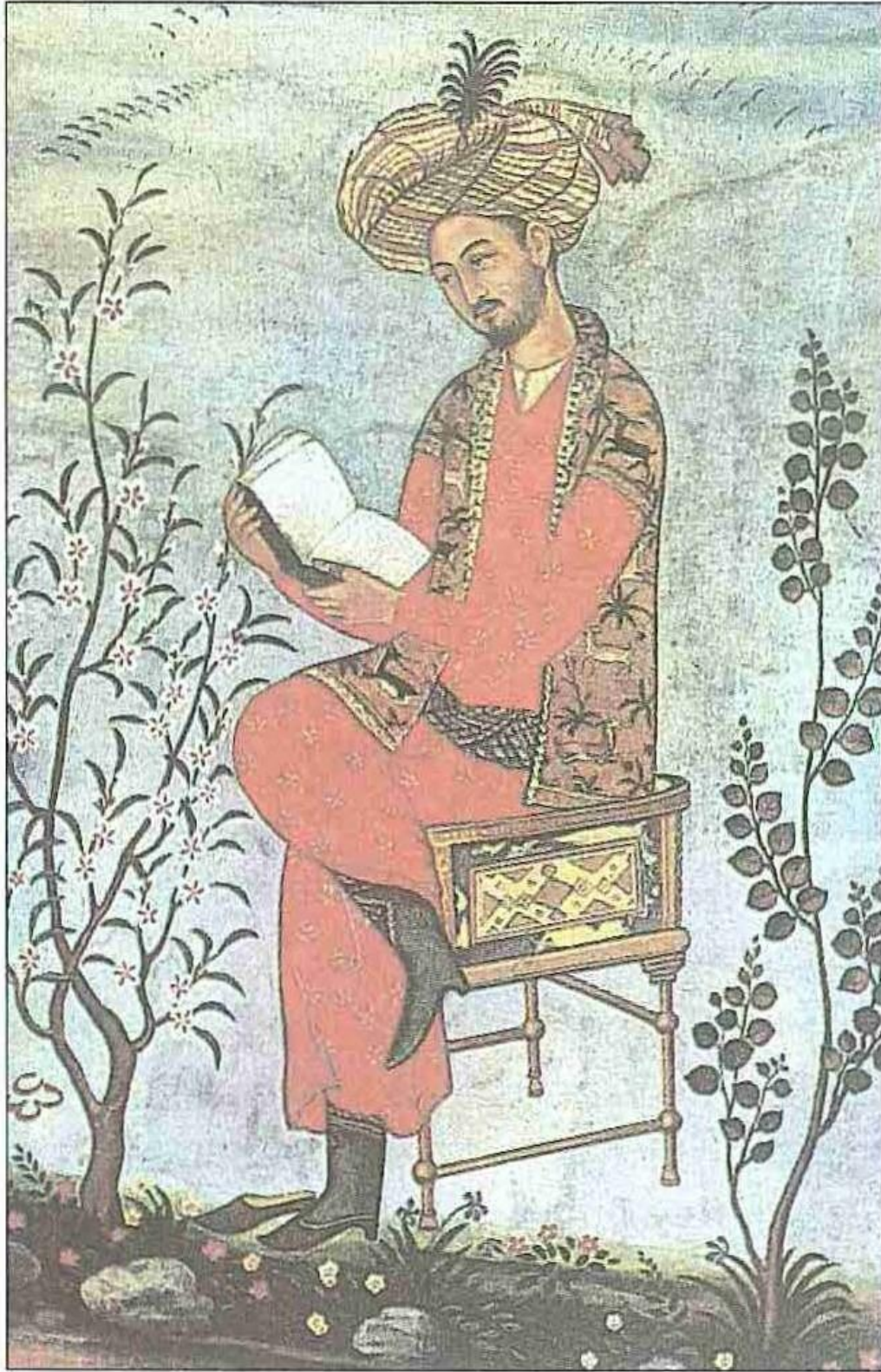
EK-3: Bîdil külliyyatının ilk ve son sayfaları (İstanbul Üniversitesi Ktp., Farsça Y., Nr. 1476).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30

EK-4: Bâbür Şah'ı gösteren bir minyatür (British Museum, Nr. 1921.10. - 11.03).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30

Ek-5: Bâbü, ikinci Hindistan seferi sırasında, Kunar'dan Atar'a kadar sala binerken (Bâbürnâme, Doğu Kùltürleri Devlet Müzesi, Moskova).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30